

Soltész hadnagy, a harmadik század parancsnoka, fűzvesszőt suhogtatva járt az utcán, ha ugyan utcáról lehet beszélni ezen a szétszórt, kertes, girbe-görbe utakkal szét-szabdalt településen. Mindenesetre az úton haladt, és ha volt érzéke a szép iránt, elgyönyörködhetett a délutáni napfényben kigyúló táj festői hangulatában. A falunak ez a része félig-meddig holtterben búj meg, egyenes röppályájú fegyverekkel legalábbis nem volt belőhető, csak aknavetővel lehetett kitapogatni, és természetesen védtelen volt minden tüzérségi és légi tűzzel szemben, de ezekben az első hetekben olyan csend volt, hogy a táj a béke idilli szimbólumának tetszett. Soltész a zászlóaljparancsnokság felé haladt és arra gondolt, hogy kár volt megállni a Donnál, az oroszok úgy megugrottak, hogy csak most kezdenek visszaszivárogni a túlsó partra, csodálkozva, hogy nem üldözték őket tovább. Ő is haza akart kerülni mielőbb, ami azonban az ő különös logikája szerint hamarabb bekövetkeznék, ha a németek és szövetségeseik nem állnak meg az Uralig. Morgott egyet magában, aztán pálcájával belecsapott a levegőbe, mintegy legyintésképp: ők tudják. Asszonyi jajgatásra figyelt föl morfondírozásából. Egy katona valami ládikófélt cipelt, mögötte öreg parasztasszony jajveszékelt. Csakhamar eltűntek egy udvarban. „Alighanem gramofon” — gondolta a hadnagy és furcsa módon az öregasszonyon bosszankodott, akinek most sincs más dolga, mint azt a buta masinát menteni, amikor sokkal nagyobb dolgok forognak kockán. „Meg kellett volna akadályoznom mégis” — gondolta. Mindegy. Nemsokára elveszítik úgyis mindenüket, örüljenek, ha a pusztá életüket megmenthetik.

Két lány haladt előtte, utól szerette volna érni őket, de azok úgy siettek, amikor észrevették őt, hogy ez szinte reménytelennek látszott. Hacsak... s eszébe jutott, hogy ha átvág az udvaron, elébük kerülhet. Jól számított, a lányok nem tértek le az általa elképzelt útról. Tétován megálltak egy pillanatra, amikor észrevették a tisztet, aztán nem volt mit tenniük, elindultak.

— Pardon — mondta Soltész, amikor el akartak surranni mellette.

A lányok megálltak. Marja gyámoltalanul nézett Olgára, aki a hadnagyra emelte nyílt tekintetét, amelyben annyi elutasítás volt, hogy nagyobb embernek is elég lett volna egy életre.

— Sprechen Sie deutsch? — kérdezte Soltész és a lányok mellé csapódott, mintegy jelezvén, hogy nem vesz tudomást hangulatukról és elkísérné őket, ha megengedik. Ezt nem mondta, de sapkájához emelte kezét, pálcájával előre mutatott és indulást intett.

— Nein — mondta Olga. — Csak oroszul beszélünk.

És belekarolt barátjának.

A lányok meggyorsították lépteiket, de a hadnagy megfogta Olga karját.

— Langsam — mondta. — Spazieren!

— Hadnagy úr, hadnagy úr! — kiáltotta egy loholó baka a hátuk mögött.

— Mit akarsz? — fordult meg kedvetlenül Soltész.

— Hadnagy úr, alázatosan jelentem, az alezredes úr kéreti azonnal a zászlóaljirodára.

A hadnagy végigmérte a katonát, majd tisztelgett a lányoknak és elindult a parancsnokság felé. Hátra-hátranézett s látta, hogy a katona a lányokkal marad és együtt megindulnak az előbbi irányban.

Ezt a katonát Kiss Eleknek hívták és Soltész századába tartozott. Foglalkozására nézve borbély és fodrász, tehát tulajdonképpen az isten is tisztiküldöncnek teremtette, ám a hadnagnak már volt legénye, egy elég ügyes parasztfiú, nem szerette az ilyen dörzsölt iparoslegényeket. Ezt a Kiss Eleket különben sem állhatta, túlságosan értelmeseznek látszott, s az arcáról le lehetett olvasni, hogy megvan a saját véleménye mindenről. S amikor néhány nap múlva újra meglátta őt a lányokkal, az esti eligazítás előtt egyszerűen nekiesett a századiroda udvarán és ész nélkül püfölni kezdte ökölrel, tenyérrel, néhányszor bele is rúgott. A katona először nem tudta, miért kapja mindezt, az első ütés után rémülten tekintett a századparancsnok arcába, majd összegörnyedt, mintegy védekezésül.

— Békén hagyod azokat a lányokat, te csibész? — acsargott Soltész s ebből a baka kezdte sejteni a hadnagy úr dühének okát.

Hülye dolog az ilyen egyoldalú verekedés, visszaütni nem lehet, még a védekező mozdulatok is félreérthetőek, könnyen támadó szándékká lehet minősíteni őket, s ilyesmért legalábbis kikötés jár. Kiss Elek honvéd csak a fejét óvta karjaival, szája sírásra állt, nem annyira a fájdalomtól, mint a megaláztatástól, legalább húszan álltak körben, akaratlan tanújaként az esetnek.

— Tűnj el a szemem elől! — ordította végül a hadnagy és egy jól irányzott rúgással pontot tett az egész ocsmányságra. Aztán, verejtékes arcát zsebkezdőjével törölgetve, bement a századirodába, levetette magát asztala mellé. Az írnok megszeppenve nézte.

Kiss Elek feltápáskodott és elment.

Otthon, rajának szálláskörletében eredt el csillapíthatatlan zokogása, társai dermedten nézték, azt hívnék, az örület tört ki rajta. Sokára nyugodott meg, de ettől fogva úgy nézett maga elé, mint aki búskomorságba esett. Apátiáját olykor fogcsikorgató bosszúvágy váltotta föl, akik ilyenkor látták, még inkább eszelősnek vélték. A lányokkal nem látta többé senki, voltaképpen akkor sem volt velük semmiféle szándéka. A véletlen úgy adta, hogy ott maradt velük, amikor a hadnagyért küldték, buta dolog lett volna akkor továbbmenni. Kézzelel-lábbal magyarázni kezdett nekik, nevettek rajta, ennyi volt a beszélgetés. S amikor néhány nap múlva megint találkozott velük, megismerték és rámosolyogtak, ez bátorította föl, hogy megint hozzájuk szegődjék. Vesztére.

Soltész hadnagnak a magasabbik, barna lány tetszett, Olga. Sajnos, az embernek nincs ideje, a század elég sok dolgot ad, be kell rendezni a védőkörletet, keményen kell fogni az embereket, gondoskodni kell róluk, a zászlóaljparancsnok is folyton rángatja az embert. Az öreg mindig kitalál valamit, azt hiszi, a laktanyában van, olyan rendet akar a körletekben. Soltész gyakran gondol a feleségére, leginkább a testét látja, arca egyre elmosódottabb. Fanyar mosollyal néz ilyenkor maga elé, képzelete hol Gusztó unokaöccse, hol Lóránth főhadnagy karjaiban láttatja vele az asszonyt, ez ellen, úgy látszik, mit sem tehet az ember. A magasabbik bárisnya határozottan csinos, meg kell lesni, ki kell deríteni, hol lakik. Tanítónő vagy óvónő lehet, bár ezeknél sosem lehet tudni. Az a barom Kiss Elek talán tudja, meg kellene kérdezni. Sok idő nincs erre, mert csakhamar kitelepítenek minden civilt a faluból, a front mögé, ahová, sajnos, egy parancsnoknak sem áll módjában ellátogatni. A fronton általában nagyon helyhez kötött az ember, parancs nélkül senki sem hagyhatja el a helyét. Az öreg különösen hajtja az embert, rögeszméje a téli berendezkedés, az emberek éjjel-nappal fedezéket, futóárkot ásnak. Csákányokat kell még szereznie, a sziklás talajban nehezen haladnak anélkül. Az éjszaka szokatlanul élénk tűztevékenység folyt odaát s a levegőben a fojtott nyugtalanság érzik, a vihar előjele, állásaikból egyre több világító rakéta száll föl, mindenki rémeket lát, támadástól, vállalkozástól, átszivárgástól tart. Ilyenkor nappali világozás támad egy-egy szakaszon, a katonák, ásóval a kezükben, megmerevednek egy

percre, minden mozgás megszűnik, nehogy odapörköljenek túlról. Zeng-csattog a domboldal, az emberek kialvatlanok, egyelőre a táboriörs-szolgálat jelenti a pihenést, legalábbis fizikailag, félő, hogy elalszanak ott is. Ha ezt a karcsú, barna bárnisnyát egyszer megszorongathatnám — gondolja Soltész hadnagy, és vágyódásában akkorát nyújtózkodik kemény priccscén, hogy beleropognak a csontjai. S magában próbálgatja, hogy mit mondana neki, ha találkozna vele. — Én — s itt kezével a saját mellére bökne —, megyek — ennél a szónál az út irányába intene —, hozzád — mutatna a lányra, s még hozzátenné: vecser.

Ennyit tud mondani s ez, legalábbis az ilyesféle esti ábrándozások idején, elegendőnek látszik.

21.

Csupor hadapród nehezen értette meg Olga zaklatottságát s bár hízelgett neki a lány ragaszkodása, nem tudta mire vélni attól való félelmét, hogy magára marad Muszja nénivel. Sokáig kellett faggatnia a lányt, mire nagynehezen bevallotta találkozását a hadnaggal, aki délután megleste őt, minden ellenkezése dacára hazakísérte s megígérte, hogy este meglátogatja.

— Ádám, félek — mondta a fiúnak —, ne hagyj magamra ma. — És karjára tett kézzel, kérőn tekintett rá. Muszja néni a sarokban kuporgott, sóhajtásával jelezte, hogy mindenről tud. Nem szabad kimozdulnod sem — mondta délután Olgának, s ebben elvileg igazat is kellett adni neki. Ádám azon iparkodott, hogy megteremtse a kettejük között újabban kialakult bensőségebb hangulatot, ezért, szokása szerint, az egyetemről faggatta Olgát, a félbemaradt diákévekről. Olga bölcsész volt, harmadéves, orosz-történelem szakos. A hadapród nagyon sokat megtudott tőle mindabból, ami érdekelte az otthon ördöginek festett rendszer társadalmi-gazdasági viszonyaiból. Ezúttal nem ment a beszélgetés, a lány tőmondatokban válaszolt, kelletlenül. Ültek az est csöndjében, a pokróccal elfüggönyözött ablakú kis szobában. Egy aknagránát robbanása csattant nem messziről, kevéssel utóbb még egy. Ádám leakasztotta a falra függesztett balalajkát, leült a kemencepadkára és ujjáival pengetni kezdte a húrokat. Találomra, ami éppen eszébe jutott, egy otthoni népdal sorait pötyögtette ki. A lány érdeklődéssel figyelte, aztán elkérte a hangszert. Gyönyörűen játszott s ha kedve úgy hozta, dalolt is hozzá. Behízog, lágy, kissé gyerekes hangja volt. Ezúttal csupán szöveg nélkül, nagyon hal-kan dúdolt valamit, ami nagyon hasonlított Ádám előbbi nótájához. Valami kazah dallam volt, Olga zongoratanulmányai során játszotta egykor. — Igen, régen itt éltetek ti is — mondta a fiúnak, aztán belekezdett kedves dalába, amit annyiszor elénekelt együttlétük idején, hogy már-már Ádám is tudta s vele dúdolta.

Csendes Don meredek partján, a magoson,

A puha fővényen, a porló homokon,

Sétált erre-arra egy ékes hajadon.

Ekkor léptek hallatszottak az ajtó előtt, valaki megkocogtatta az ablaküveget, majd megdöngötte az ajtót. Muszja néni felriadt öreges merengéséből és az ajtóhoz tipegett. Ádám is felállt, de Olga megragadta a kezét és együtt indultak meg Muszja néni nyomában. A feltáruuló ajtóban Soltész hadnagy meghökkent arca s kissé görnyedt alakja jelent meg. Állt a küszöbön s a félhomályban is látszott, meglepetése mint ad fokozatosan helyet valami megnevezhetetlen indulatnak, ami a gúnynak és a haragnak furcsa keveréke lehetett. Olga változatlanul kezében tartotta a hadapród kezét, s mintegy menedéket keresve hajtotta fejét Ádám vállára. A fiú jobb kezét kihúzta Olga hűvös tenyeréből, bal kezével ragadva meg az eleresztett kezét, majd felszabadult karjával oltalmazón ölelte magához a lányt. Sarkát mindamellett összekocantotta és gépiesen bólintott a hadnagy felé.

— Hát így állunk! — mondotta csalódottan és bosszúsán Soltész, aztán az ablakra mutatott. — Legközelebb belelövök, ha megint kiszűrődik a fény — fenyegetőzött, mintha csak ügyeleti szolgálatot teljesítene, és kilépett az éjszakába. Úgy becsapta maga mögött az ajtót, hogy a mécses lángja meglobbant, majd elaludt az asztalon.

A folyó kanyarulata nagyjából olyan volt, mint egy egyenlőtlen szárú derékszögű háromszög, amely átfogójával támaszkodott a zászlóalj védővonalára. Legtávolabbi pontján, a derékszögben helyezte el Virág Márton az ötös tábori őröt, a jobbszárnyon, ahol a rövidebb folyószakasz az arcvonalnak tartott, csaknem érintve azt, a négyes tábori őr, a balszárnyon pedig a hatos kapott helyet. Ezek a rideg számok heves és tragikus pillanatok és hetek emlékeit idézték a katonáknak, akik hol az egyik, hol a másik őrön teljesítettek szolgálatot, s végeredményben úgy ismerték a Senki Földjét, mint a tenyerüket. A Don túlsó oldalán is voltak harcelőörsök, ezek úgy szerepeltek az emberek képzeletében, mint nyugodt vagy haragvó személyek, akiknek saját akaratuk és véleményük van a háborút illetően. A négyessel szemközti őröt, amely arcvonalukhoz a legközelebb volt, s ezt olykor veszett tűzzel igyekezett kihasználni, Ivánnak nevezte az első század. Az ötössel csaknem szemben lévő tábori őröt pedig Jósának becézték az emberek, Sztalin után. Elég volt annyit mondani távbeszélőn, hogy Iván haragszik, Jóska veszedelmesen köpköd, mindenki értette, a tűzgépek kész löelemekkel avatkozhattak be.

Márton Ferrari századost vezette végig a század védőkörletén, s amint elmagyarázta a szükséges tudnivalókat, hangjában nem titkolt büszkeség csengett, azzal az indokolt megkönnyebbüléssel együtt, amivel átadta a századparancsnokságot. Hiszen az arcvonal futóárkainak helye és iránya, benne a szakaszok és rajok védőkörlete, a tüzelőállások és figyelők, valamint a harcelőörsök elhelyezése is — mind az ő munkája volt, akit békeidőben sosem tartottak igazi katonának felettesei. Némi elégtétellel tekintett vissza erre a két-három hétre, amikor egyedül viselte a leapadt létszámú század gondját.

Úgy örökölte ezt is, mint a hátsólovat.

Amikor Gráf hadnagy megsebesült és idegösszeroppanást kapott, még állt a harc. Az előnyomulás alatt, az erőtetett menetek idején jelentkezett a lovász, hogy itt a ló, tessék felülni, zászlós úr. Sosem lovagolt, a tartalékos tiszti iskolán elfeledkeztek arról, hogy erre is megtanítsák. Felült, némi szorongással.

— Milyen délcegen ülsz a lovon! — mondta akkor Csupor hadapród.

— Lóra termett fajta! — felelte ő nevetve.

Most a félig megásott, sok helyen csak térdigérő futóároknak is volt benne akkori büszkeségéből, amíg Ferrarit végigvezette az állásokon. A harmadik szakasz első raja krumpislepényt sütött, olajban, amikor odaértek, a kék füst kígyózva tekergett a szilvafák között, a két tisztet leültették egy-egy gyalogszékre és megkínálták a friss, forró lepénnyel.

— Iván nem hagyott nyugodni bennünket — mondta a rajparancsnok, Sánta örvezető, s ebből Mártonnak eszébe kellett hogy jusson, a raj a négyesen volt szolgálatban az éjszaka.

Éz a délelőtti tollázkodás és főzőcskézés annyira hozzátartozott a félpihenőben lévő rajok életéhez, hogy nem érhetne őket zokszó emiatt. Figyelők a helyükön voltak, s ők a futóárok mögötti házak oltalmában sütkéreztek az arany augusztusi napon. Tésztájuk határozottan ízlett mindkettőjüknek.

A százados még nem ismerte az embereket, most került ki a frontra, pótlásként. Ama ritka tartalékosok közé tartozott, akik, aránylag fiatalon, megkapták a harmadik csilla-

got. Civilben kéményseprő mester volt, ami a polgári városban rangot jelentett. Mint a legtöbbben a hasonzorúék között, ő is büszke volt rangjára, és szigorú kedélyességgel viselte parancsnoki beosztásait, az embereket tegezte, korra való tekintet nélkül, úriember volt. De mégis tartalékos, nem tartozott az igazi „vaddisznók” közé, akiknek golyót ígér magában a legénység, csak alkalom adódjék hozzá. Ferrariban volt egy adag jovialis polgári hajlam. Ezt most még nem tudták a katonák, ezért bizalmatlanul tekintettek rá, a három csillag elég volt arra, hogy megriassza őket, és sajnálták a zászlóst, akivel jól megvoltak eddig. Márton futólag ismerte a századost. A nagyapja még nyilvánvalóan olasz volt, de ő már vaskos és jóízű tájszóval beszélt és bajuszát hegyesre pödörve viselte. Műgyűjtő hírében állt, ami állítólag a szakmával függ össze, annyit járnak idegen padlásokon, hogy módjuk van felfedezni a lomok közt az értékesebb holmit. A mester ugyan nem dolgozik, de műgyűjtő szenvedélye annál inkább lehet. Barokk madonnáit és rokokó táncosnőit csaknem oly fájó szívvel hagyta otthon, mint fiatal feleségét és fiacskáját. Az effajta gond természetesen nem mérkőzhetett azzal, amit például Kozma József hordott magával szolgálatból szolgálatba és a legnehezebb percekben sem tudott szabadulni tőle. Neki öt apró gyermeke volt és hozzá cipész mestersége, ami, sajnos, távollétében egy fillért sem hozott a konyhára. Hiába volt dolgos és erős az asszony, a hadisegély mosással kiegészítve sem volt elég, és most, rettenetes rágondolni, kilakoltatták öt gyermekével. A katona csaknem sírva jelentette az esetet, s Virág zászlós nyomban hozzáfogott egy indulatos levélhez, amit a falu jegyzőjének címezve el is küldött. Hivatkozott ebben a harcoló katonák jogaira és szenvedéseire, arra az eléggé nem hangsúlyozható tényezőre, amit az otthon maradt család biztonsága jelent az arcvonalban küzdő honvédeknek. Felháborodásában talán túlságosan is gorombára sikerült a levél, amit a századírnökkel másolatot le és küldetett el. A tábori posta elég lassú, nem lehetett tudni, milyen eredménnyel járt a levél, pedig szerette volna megnyugtatni emberét. A négyesen elbeszélgetett vele, panaszaik megindították. Akkoriban jelentette a zászlóaljparancsnoknak is, de az nem sok megértést tanúsított az ügy iránt.

— Siránkozás — mondta —, nem kell felülni mindennek!

Márton megbotránkozva hallgatta. Lehetséges, hogy ennyire érzéketlen legyen?

— Különbem sem tartozik ránk — dörgött Liskay őrnagy —, nem foglalkozhatunk mindenki apró fájdalomával, nem vagyunk panasziroda!

Ő akkor egy szót sem szólt, szabályos hátraarcot csinált és otthagya az őrnagyot.

— Mit csináljak, zászlós úr? — kérdezte Kozma József, és amíg tekintetét a Don túlsó partjára függesztette, egy könnyecsepp hullt zubbonyára. És ő még csak tanácsot sem tudott neki adni, csupán levelével vigasztalta, amelyről azt remélte, eredményes lesz.

Nem, Ferrari százados kínja nem mérhető ezzel, habár... Mindenki a maga bánatát érzi a legnagyobbaknak, s ahol nincsenek kenyérgondok, ott differenciáltabb problémák jelentkeznek tüstént. Ferrari feleségét és gyűjteményét féltette, ő tudta csak, okkal-e. A gyankvást, hogy az asszony nem annyira bele, mint pozíciójába lett szerelmes, táplálta egy-két emlék, pedig az ilyenfajta ember tapasztalatok nélkül is sejt egyet-mást. Ha belegendol, a háborút, a katonai szolgálatot kell okolnia, mert nem lehet mindenkitől végtelen lemondást és önmérsékletet várni, a természet, a vér is megköveteli a maga „jogait”.

A négyesre könnyen leereszkedtek, ott volt, alig kődobásnyira, az állások előtt, csaknem a folyó partján, fedett terepen meg lehetett közelíteni. A zászlós szakaszának első raja volt szolgálatban éppen, Török tizedes jelentkezett, némi tüzelésen kívül nem történt az éjszaka semmi különös. Elpilledve ültek le a futóárok oldalára, a hívős homok — itt lent már véget ért a sziklás talaj — kellemes volt áthévílt hátuknak,

ahogy nekivetették a partnak. Fűzek között csillogott előttük a Don vize. Szemközt, a felmagasodó parton egy ember mozgott, hangtalanul figyelték. Körülnézett, letolta a nadrágját és lekucorodott, háttal neki.

— Fenékelőjtem? — kérdezte a tizedes.

— Nem kell bántani — mondta Márton.

— Idáig tart a század védőkörlete — fordult Ferrarinhoz. — A többi tábori őröt talán inkább sötétedéskor, egy-két helyen nyílt terepen kell közlekedni. De ha kívánod, megtekinthetjük most is.

— Nem, elég volt mára — mondta a százados. — Ügyeljete tovább — szólt az embereknek és kilépett a futóárokából, hogy felkapaszkodjék a domboldalra, az állások felé. Golyó fűtyült a feje fölött, önkéntelenül összereszt. Mindketten megálltak és egy bokor mögül figyelték, honnan jött a lövés. Megállapították, hogy körülbelül onnan, ahol az imént azt a mozgó alakot látták. Abban a pillanatban megint lövés dördült, most már közvetlenül alattuk, s odaát a homokos, meredek parton egy emberi test zuhant el a bokrok között. Török tizedes, úgy látszik, akcióba lépett. Nem lehetett tudni, talált-e, vagy csak fedezte magát a célbavett katona.

Éppen lemásztak az arcvonal futóárkába, amikor három repülő tűnt fel nagy robajjal fölöttük, oly gyorsan, hogy varázslatnak is gondolhatták volna. Igen, mert alacsonyan jöttek, mire felocsúdatott volna bárki, túljutottak az arcvonalon, s a domb mögött dörrentek a ledobott bombák, valahol a zászlóaljparancsnokság tájékán.

23.

Márton először az előnyomulás alatt figyelt föl Halász Gergelyre, közelebről akkor találkozott vele, szellemi értelemben is. A tizedes, bevonulásukkor még őrvezető, jelentékeny ember volt a századnál, sokat beszéltek róla, a tiszték is. A gépszakaszhévízrajának parancsnoka volt, a maga nemében kemény, szívós katona, némelyek csak erről az oldaláról ismerték. Mások értelmét dicsérték, logikus okfejtéseit, tanácsait, életbölcességét. Akadtak, akiknek olvasottsága tűnt fel. Márton először Csupor Ádámtól hallott róla. A hadapród, híven a kor levegőjében erjedő „népi” gondolkodáshoz, paraszti mivoltát emelte ki, s ennek kontrasztjaként beszélt rendkívüli értelmességéről, de az ő szemében a fiúnak foltjai is voltak. „Kommunistaként” emlegette olykor, természetesen csak maguk között, mintegy jelezvén, hogy gondolkodásában vannak vonások, amelyekkel nem lehet mit kezdeni.

A hosszú, erőltetett menetek közben, amikor egy temetőben pihentek, egyre közelebb az ágyúdörgéssel és géppuskatűzzel fenyegető égálgóhoz, amely a hiúságot is kivetette lelkükből, olyannyira, hogy csaknem mindannyian, a tiszték is, lekopaszították fejüket, ott a temetőben keveredtek valahogy beszélgetésbe, valószínűleg Halász Gergely kezdeményezésére, aki elég agyafúrt volt ahhoz, hogy megtalálja a módját ennek is. Márton is, Doma Pista, sőt Csupor hadapród is, kopaszon ültek egy régi, fejfáját-vesztett sírhalmon. Pihent a század. Fejük világított, hogy Doma Pista lila szakálla annál feltűnőbbben virítson, mint egy különös szenté.

*Szakállam sercenj, reccsenj, kunkorodj,
boronaként a vetésen vonódj
az ég fölött, mint lent a fellegek,
egy cirógatás gazdátlan lebeg
s e hűvös varázs húzva, szelíden,
szakállamon majd egykor megpihen
s vörös fonatján bütykömig csorog
jó ízszel-gőzzel, mint a gyógyborok —*

hallatszott egészen közléről, háttérben a zsongó századdal. Mártonnak ismerős volt a vers, de hirtelen nem tudta, honnan, Doma Pistára nézett, elmosolyodott rajta, mint akit csúfolnak. Csak aztán kapta föl a fejét, hogy verset és éppen ilyenfajta verset hall a századból. Doma Pista már figyelte.

— A Medáliákból való — mondta hangosan.

Halász Gergely, aki mögöttük állt, minthacsak játszana Doma Pistával, már kérdezte.

— Hát ez honnan való, zászlós úr?

*A küszöbön a vashabú vödör,
szeresd a lányt, ki meztéláb söpör,
a szennyes lé lapulva árad el,
tajtékja fölgyúrt karján szárad el —*

— Ez is a Medáliákból — mondta örömmel Doma Pista, aki csak most kezdett igazán ámulni azon, amit hallott.

— A vers a legtöményebb szó, meg lehet részegedni tőle — mondta még Halász Gergely, és ők még jobban elcsodálóztak ezen.

Az már későbbi beszélgetések alkalmával derült ki, hogy tulajdonképpen Doma Pistának szánta a verseket, tudta róla, hogy maga is ír. Sőt hetek múlva azt is bevallotta, hogy érdeklődése a zászlós iránt akkor kezdődött, amikor egyszer meglátta kezében a Gyepsort, Veres Péter könyvét. Doma Pista felvette az elébe ejtett szavak kesztyűjét, belement a viadalba.

*Száz gramm dohányt hagyott rám,
hogy legyen cigarettám.*

*S nem álmodt, hanem alvást.
Nem látjuk többé egymást.*

— Balatonszárszó — mondta Halász Gergely.

Mártonnak ott az elhagyott temetőben nagyon jó kedve kerekedett, szinte elfeledte azt is, hogy a frontra megy a zászlóalj.

— Nem is hiszed, milyen értékes ember van a századodban — morogta Doma Pista.

A pihenő véget ért, tovább kellett menni, kinek-kinek saját századával és szakaszával. Az arcvonalban is ritkán találtak, majd csak a támadás, az előnyomulás alkalmával volt módjában Mártonnak, hogy alaposabban megismerkedjék a fiúval, akiben egy — talán nem is nagyon messzi — jövőző embertípust vél megismerni.

Amikor Gráf hadnagy megebesült és ő egyedül maradt a századdal, szakaszát is Török tizedesre bízta, ideiglenes századparancsnoksága idején, amikor az egész századért felelt, rendszerint lemaradt a nagy gyaloglásokban, a gépszakasz oldalán menetelt, hogy beszélgethessen Halász Gergellyel. Mindig mondott valamit, amin elámult.

— Katonaszó? Kemény élet, jó iskola, valamit ki kell majd találni helyette — mondta.

— Attól tartok, hogy mindig lesz katonaszó — felelte Márton.

— Ha háborúk nem lesznek, katonaszó se lesz — folytatta Gergely.

Mindig úgy beszélt, hogy ez majd így lesz, az úgy, mint aki nemcsak hogy sosem akar meghalni, de mint akinek megbízatása van a világ újjászervezésére.

Mártonnal elég sokat beszélt a nevelésről is, amit a jövőre nézve a legfontosabb dolgokhoz sorolt.

— Nem lesz könnyű — mondta —, hiszen új embertípust kell kialakítani, aki megszabadult a vallás béklyóiból is, mert megszabadult a félelemtől. Nem isteni parancsra, hanem emberi érdekből, emberségből kell cselekedni a jót és igazat.

Márton ámulva hallgatta. Csak nagysokára ismerte meg igazán emberét, a Donnát. Mielőtt Ferrari százados megérkezett, neki a földmunka volt a legfőbb gondja, éjjel-nappal ezzel kellett foglalkoznia. A század védőkörletében, miután kijelölte az egyes szakaszok és tüzgépek helyét, be kellett ásniuk magukat, mielőtt a túlsó oldalon fel nem eszmélnek. Márton sokat emlegette ezeket az első napokat, amikor lóháton szemrevételezte a terepet, és szinte a folyópartig ellovagolhatott, alig egy-két szórványos lövést kapott. Nyilvánvaló volt, hogy az oroszok visszavonultak messzebb és csak később tértek vissza a Don partjára, miután látták, hogy beljebb nem merészkednek utánuk a németek és szövetségeseik. Tehát ezek az első hetek, a mézskődombon, kemény munkában teltek el. Éjjel lehetett legjobban dolgozni, nemcsak a nappali meleg, de a biztonság miatt is. Amikor a gépszakasz különböző fegyvereinek készülő tüzelőállásait meglátogatta, mindig hosszú beszélgetésbe merült Halász Gergellyel. A fiú kubikos volt, mesterien dolgozott és dolgoztatott s nagyszerű tanácsokat adott a földmunkát

illetően. Márton sokszor magával vitte, végig az egész század védőkörletén. De nem is kellett hívnia, Gergely akkor is felkelt és kiballagott a hegyre, amikor nem volt szolgálatban és alhatott volna nyugodtan szálláskörletében. Felkapaszkodott a gyalogösvényen a rozsbá, amelynek arany tengerén át vezettek a készülő futóárkok. Megkereste a zászlót, segített neki, szóval tartotta. Mártonnak egyre érdekesebbek lettek ezek az éjszakák.

Gergely valamikor bejárta a fél Dunántúlt, dolgozott a kisalföldi folyók szabályozásán, testvérbátyjával együtt. Amikor özvegy anyjuk meghalt, a két testvér elhatározta, hogy valahol a Rábaköz vidékén telepednek meg, annyira megtetszett nekik az üde, kedves vidék. Ott vettek két hold földet, majd évek múlva megint ragasztottak hozzá kettőt. Abba hagyták a kubikolást, szabályszerű kisparaszttá váltak, kertészkedtek, öntözéses gazdálkodást folytattak, a legutóbbi évben a rizzsel is megpróbálkoztak egy kis parcellán. Bátyja megnősült, neki nem volt felesége, ami talán jobb is, amíg a háború tart. Életének külső körülményeit lassanként mind elmondta. Csak azután, amikor a zászlósról sokkal többet tudott maga is, tért rá azokra a dolgokra, amelyekről akárki előtt nem tanácsos szót ejteni. Először a népi írók mozgalma került szóba, földreform, birtokpolitika, művelődés, művészet és irodalom. Kisgazdapárt, parasztpárt, parasztszövetség, Szabad Szó. Ez utóbbiba néhány kis cikket is írt már. Egyszer, amikor a zászlós is lapátolt egy kicsit a készülő századfigyelő gödrében, megállt, rátámaszkodott a csákány nyelére.

— Ott lehet valahol Solohov is — mondta, Voronyezs felé intve.

Kiderült, hogy a Csendes Dont mindketten olvasták s ez örömmel töltötte el őket.

— Nem ezek a mi ellenségeink — mondta Gergely.

Máskor a francia ellenállási mozgalomról kezdett beszélni, minden átmenet nélkül.

— Nem bírnak velük a németek, zászlós úr. Az csak látszat, hogy elfoglalták Franciaországot. A hegyeket nem tudják megszállni.

A vonalban fehér rakétát lőttek fel, fénye megvilágította a domboldalt. Mozdulatlan dermedtek, amíg ki nem aludt a fény.

— Valaki félelmében rakétázik — mondta Márton.

Tovább csákányoztak. Zengett, csattogott a mézskőhegy, készült a vakondok-vár, bonyolult árkaival, folyosóival és bunkereivel. Az emberek elmerülten dolgoztak, néha megálltak, odafigyeltek, mit beszél a zászlóssal ez a különös tizedes. Egy kicsit maguk fölött valónak tekintették, nemcsak azért, mert nem az ő tájszólásukat beszélte. Gondolkodásában, tudásában, magatartásában egyaránt sok olyan elem volt, ami egy kicsit idegen volt nekik.

— Zászlós úr — kezdte újra —, emlékszik az én három kolhozparasztomra?

— Szegények — felelte a zászlós, mert eszébe jutott a támadás harmadik napja, amikor foglyul ejtették azt a három katonát. Sokáig nem is tudtak velük mit csinálni, nincs butább dolog egy támadásban lévő alakulat számára, mint hogy még foglyokkal is törődjék. Ott ültek szegények, két lépésnyire Mártontól, kaptak kenyeret, szalonnát, elosztottak mindent testvériesen, mosolyogtak, kivillant arany foguk. Végül mégiscsak hátra kellett őket küldeni. Hogy sajnálta Gergely! Mintha érezte volna, mi lesz a sorsuk. Csak délután tudták meg, amikor visszajött a katona, aki hátraadta őket. Egy vonatos hadnagy egyszerűen agyonlőtte mind a hármat, meg sem várva, hogy ő eltávolodjék, mintha oktatni akarta volna ezeket a lágyszívű harcolókat arra, amit tényleges idejükben ugyan eleget hallottak egyes oktatóktól, de sosem vették komolyan, hogy „hadifogoly nincs”. A hadnagy ismétlőpisztolyával sorra elintézte őket, egy-két tétova menekülő mozdulatot tehettek csupán. Ilyet is csak egy vonatos tehet — mondta akkor Márton, mert nem tudta elképzelni egyetlen magafajta gyalogostisztól sem. Katonai tetteket akart magának szerezni, ő megölt három orosz! Ide kellene hozni az ilyet az arcvonalba!

Megint rakéta röppent föl előttük, meg kellett állni a vakító fényben. Habár ez is felesleges volt, hiszen nem lehet olyan messzire látni semmit, hol vannak innen az oroszok! Az ösztönök azonban okosabbak ilyenkor. A kihunyó fény sötétben hagyta őket, nehezen szoktak megint hozzá a félholdas, csillagos ég fényeihez, amelyekben lassanként újra kigyúltak a csákkánnal vert fehér kövek.

— Egyszer megnéznék magamnak egy kolhoz! — mondta Halász Gergely. — Nem lehet az olyan rossz.

— Az már bizonyos — mondta Márton —, hogy a német propagandának nincs igaza, annyit már így is láttunk ebben az országban, ha nyomokban is. Hiszen ahová mi bevonultunk, ott már nincs meg a szovjet rendszer. Azt mondja meg, Gergely — nézett a kemény, izadó arcra —, miért viselkedett olyan bátran a támadás alatt, amikor semmiféle értelmét nem látja annak, hogy az oroszok ellen...

— Kénytelen voltam, mert a zászlós úr is bátran nyomult előre, követnem kellett. Egyszer elvesztettem, csak Doma zászlós úrra tudtam vigyázni, mert őt is féltém, nagyon tehetséges ember, nem szeretném, ha elveszne. Minden magyarért kár, aki elhull ebben az értelmetlen harcban.

— Ebben egyetértünk — mondta Márton. — De nekem, belecsöppenvén a századparancsnokságba, kitüntetési javaslatokat is kellett készítenem. Magát is felterjesztettem.

— Kár volt!

— Hát kit terjesztettem volna föl? Annyi igazságérzetem csak van, hogy a legbátbról nem feledkezzem el!

— Nekem nem nagyon hiányzott volna, de ha már így van, legyen. Lehet, hogy úgysem adják meg. A felterjesztés, önmagában, egyelőre jót tesz nekem. Ha a zászlós urat felterjesztik, csak fogadja el szintén a kitüntetést! Hé, szedelőzködjetek! — szólt az embereknek és letette maga elé a csákányt, rátámaszkodott a nyelére. Elnézte a félhomályban mozgó embereket, akik most leültek a derékig kiásott árok partjára. Néhányan a mélybe húzódtak, hogy összebújva rágyújtsanak, ott szívták a markukba fogott cigarettát.

— Nehéz emberek, nehéz vidék ez! — sóhajtott Halász Gergely. — Úgyszólván teljesen hiányzik az agrárproletariátus. Csupa kisbirtokos, megannyi megrögzött kispolgár, kicsinyes vágyakkal és önzésekkel. De azért szeretem őket.

A keleti égaljon feltörőben volt a hajnal, mint egy nagy piros legyező mögé rejtett asszonyi arc, felnyitotta hosszúpillás szemét. Hirtelen kivilágosodott és oly korán, hogy ezt sosem tudták megszokni, mindig elszámolták magukat. Az emberek vállukra vették a szerszámokat és levonultak a faluba. Voronyezs felett bombázógépek jelentek meg és a pokoli zajban, füstben, zúrzavarban, amibe a reggeli nap első tekintetét mártotta, tisztán be lehetett látni a városba. Tompán mordultak és élesen villantak a bombák, az ég hol erősebben, hol gyengébben zúgott a repülőktől. Márton kiült az árok partjára és szembenézett a nappal. Csak most figyelt föl a háta mögött jajgató asszonyokra, akik zsákokkal és táskákkal, hónuk alatt egy-egy tyúkkal vagy dagasztóteknővel, csapatba verődve mentek, oly szomorú dallamú jajgatással, hogy Mártonban a régi siratóénekek emlékéit idézték. Most eszmélt rá, amikor az asszonyok, gyermekek és öregemberek mögött megpillantotta Ádám csapatcsendőreit, hogy tulajdonképpen a falu megfigéret kitelepítése folyik. Megesett a szíve a szerencsétleneken. Dehát mit lehet tenni? Háború van. Igen, ezzel a szóval mindent el lehet intézni, ettől elalszik a fel-felébredő lelkiismeret. — Háború van! — Az arcvonásban mégsem maradhat polgári lakosság, már a saját érdekében sem — nyugtatta meg magát, de sokáig visszhangzott benne az asszonyok jajgatása.

Csupor Ádámot változatlanul foglalkoztatta, sőt: gyötörte a kérdés, kihaltak-e a hadierények a nemzetből vagy csak lappanganak valahol az eszmék és célok rejtekeiben. A hadsereg megállta az első próbát, nem volt könnyű, nem is valami fényesen vizsgázott. A szovjet hadak ugyan visszavonultak a Don túlsó partjára, de vajon mennyi része van ebben a magyaroknak? Másfelől: látnia kellett, hogy az oroszok visszavonulásukban is bizonyos fölényről tettek tanúságot, ami tervszerűségükben, nagy tűzerejükben és főképp abban nyilvánult meg, hogy általában alig hagytak hátra halottat is, leszámítva egyes utóvédharcokra szánt fészkek legénységét, amelyek rendszerint az utolsó töltényig küzdöttek, kiteve az ellenség közé, a majdnem biztos halálnak. Hozzájuk képest a mieinket fásultaknak, érdekteleneknek, puháknak találta, akikről egyáltalán nem látszik, hogy elemükben volnának a harcban.

A Don partján megkezdődött a berendezkedés. Olykor hallatszott egy-egy magános puskalövés, ritkábban egy géppisztolysorozat is beleropogott a csöndbe, de általában nyugalom volt a partokon, s ez abba a langyos reménybe ringatta a katonákat, hogy — nem valami jó érzések között ugyan — átvészeli azt a kis időt, amíg majd leváltják őket. Mert hogy hamarosan ne jöjjön váltás, arról nem is lehet szó. Vesztéseik elég súlyosak voltak máris ahhoz, hogy igazságérzetük tiltakozzék az ő kizárólagos kizsarolásuk ellen. Nincs általános mozgósítás, s ez mindnyájukban felpiszkálta a kérdést: miért éppen én estem bele a szórásba?

Meglepte őket, amikor a zászlóaljparancsnok arról beszélt, hogy be kell rendezkedni a télre. Hát hol van még a tél? Most tavaszodott ki, amikor kirakodtak, még hófoltok villogtak az árkokban. Télre. Könnyen beszél, bizonyára nem lesz már köztük, áthelyezik a hadosztályhoz, hazaküldik, leköszön vagy idegei mondják fel a szolgálatot.

Az erődítési munkálatok sem kezdődtek még el istenigazában. Éjszakánként készültek a futóárkok, néhány óvóhely, fedezék, tüzelőállás is elkészült már, ha hevenyészve is. Álmatag közönyben éltek mindannyian, s a legszívesebben levelet írtak, ezen a vékony fonálon, úgy érezték, összekötetésben vannak az otthonnal.

A jóbarátok, hacsak nem valami messze estek egymástól szálláskörleteik s ha nem voltak szolgálatban, még gyakran felkeresték egymást. Házakban laktak, csak figyelőik álltak a vonalban és járőreik cirkáltak éjjelente az éppen felállított tábori őrsök között, meghatározott vonalakon. Egyébként szívesen jártak-keltek a kis parasztházakban, amelyekből a napokban telepítették ki a lakosságot, tizenöt kilométerre a frontvonal mögé. Nemcsak abból az ösztönös vágyból, hogy hol mit lehet találni, ami megehető vagy aminek hasznát lehet venni, de a kíváncsiság is hajotta őket, a visszamaradt tárgyak, ruhaneműek, orvosságok és könyvek némiképp fényt vetettek az itt lakók rejtélyes és sok rágalommal feketített életére.

— Különös — mondta Halász Gergely egyszer Mártonnak —, hogy nem lehet kalendáriumot és ponyvaregényt találni!

A zászlós elgondolkodott a mondottak mélységén. Olvasta Illyés Oroszország című könyvét s előszavát egy orosz dekameronhoz, amelyben a szovjet tömegek rendkívüli olvasási vágyáról és irodalmi érdeklődéséről értesülhetett, azt hitte, ehhez fog gyakorlati tapasztalatokat kapni.

— Nálunk falun csaknem az egyetlen olvasmány a kalendárium. Legfeljebb városjárt iparoslegények és szolgáltók révén kerül haza egy csomó azokból a füzetes ponyvák-ból, amelyeket én is olvastam, amikor kubikos voltam — mondta Gergely.

Márton csodálta éleselméjűségét, jó szemét, következtető készségét. A tizedes hol fogamzástóló szereket, hol könyveket, hol akvarellfestéket talált, tapasztalatait mindig elmondta. Akkori napjaiknak ezek a beszélgetések és szemléldések adtak értelmet.

Márton be-beállított Csuporhoz, aki a maga módján ugyancsak felfedező tanulmányokat végzett. Szerzett egy gramofont, volt egy sereg orosz lemeze, azokat játszotta. Feltette a partizánindulót, a Katyusát — ez utóbbit már maga is tudta —, hegedűszólókat és mozgalmi dalokat. Bármit csinált, mindig ahhoz a kérdéshez lyukadt ki: katonanemzet vagyunk-e?

— Fontos ez neked? — kérdezte egyízben Márton.

A hadapród megütözve nézett rá.

— Hogyne volna fontos? Mi jelzi különben egy nép életerejét?

— Munkája, szaporasága, kedve, dalai — kezdte sorolni Virág zászlós.

— Ne folytasd, mert azokban sem telik sok örömünk. Összefüggnek a dolgok, barátom.

— Szóval — kezdte ugratni Márton —, szerinted nem vagyunk katonanemzet. Hm.

— Azt nem mondtam, csak félek tőle, hogy egyre inkább azt kell tapasztalnom.

— Ebben a háborúban nem is igen fogsz mást tapasztalni — mondta határozottan Márton. — Szövetségi hűség, területek visszaszerzésére irányuló remény, egy esetleges győzelem esetén zsákmány-részesedés: mind nem elég egy nép számára, különösen, ha tömegei ki vannak zárva a hatalomból és a vagyonból — de ez a háború határozottan érdekeink ellen van, a katona, minden politikai és történelmi műveltség nélkül is érzi, hogy nincs itt keresnivalója, úgy jár-ke, mint aki tilosban jár, méltatlannak érzi magához, hogy ő idegen földet tipor, ahol olyan népek laknak, akik nem bántották őt, akikre nem tud, mert nincs oka, haragudni. Harag és gyűlölet nélkül pedig nem lehet igazán harcolni.

— Mindenben igazad lehet — mondta Csupor hadapród. — De azt mondd meg nekem, mi lelkesítette Hadik huszárjait Berlinig? Vagy a kalandozó magyarokat Szentgallenig.

Márton felemelte fejét és kihallgatózott az ablakon, mert akna csattant valahol a harmadik század irányában, elég messze.

— A hagyományos németgyűlölet, a jó zsold, a szabad rablás, a jó nők — mondta.

— No látod! — kiáltott fel Csupor. — Attól félek, hogy ezek egyike sem lelkesíti a mai magyar katonát. Szóval nincs elemében a háború viszonyai között. Egyszerűen nem akar ölni. Nincs rablási szándéka, megerőszakolni sem akar senkit.

— Most hallottam éppen — nevetett be az ablakon Doma Pista —, hogy egy bakát agyonlövetett a törzsnél a hadosztályparancsnok, mert fegyvert fogott egy lányra, nemi vágyának kielégítése céljából.

Egy kis ideig hallgattak, mert meglepte őket Doma váratlan megjelenése. A zászlós ritkán járt errefelé, mert a második század védőkörlete messzebb esett a zászlóalj törzs szállásától, de ha erre járt, ő is be-bekukkantott. Megdöbentette őket az is, amit mondott. Doma Pista önkéntelenül állt meg az ablak előtt, és hallgatta a vita utolsó mondatait.

— Kerülj beljebb — szóló végre Csupor.

— Adjonisten — köszönt a zászlós és kezefogott barátaival.

— Amit mondasz — szóló a hadapród —, nem bizonyít eleget. Hány ilyen esetről tudsz? — kérdezte.

— Csak ezt az egyet hallottam — vallotta be Doma.

— No látod. Kivétel, kirívó eset, példátlan és páratlan, ezért is tűnik fel. Valljuk meg, a legtöbbünknek még az a bizonyos zabszem is szorul a fenekében, nemhogy nőkre gondolna.

— A vitamintabletták! — nevetett Doma Pista.

Mindhárman felkacagtak, ha ő is azt mondja, lehet valami igazság benne. Csupor aztán megint elkomorult.

— Az igaz, hogy a zsold nem valami sok, nem a katona, hanem az otthonmaradottak érzik hadbavonulásának összes anyagi hátrányait, nálunk áldozattal jár, ha valaki bevonul, ahelyett, hogy a család, legalább megélhetését tekintve, jól járna. De engem az izgat, hogy ha már itt van, mert itt kell lennie, miért nem találja fel magát jobban a harc viszonyai között. Szinte nekimegy a halálnak néha, amit csak fásultságával lehet magyarázni. Ahelyett, hogy beásná magát, hogy kihasználna a maximumát annak, ami fegyvereiben rejlik. Semmi. Rá van írva az orrára, hogy nem jókedvében van itt, csupán kényszerből és a legszívesebben azonnal hazamenne.

— Mondd — folytatta most Márton, mert látta, hogy Ádám nagyon belelovalja magát ebbe a problémába —, olyan fontos neked, hogy a magyart jó katonának tudd?

Csupor ámulva tekintett a szemébe, komolyan beszél-e.

— Nem tréfálok — mondta Virág Márton —, de nem hiszem, hogy a mai világban aszerint kell mérlegre tenni népeket, hogy mennyire ékeskednek hadi erényekkel. Én úgy tudom, hogy a leghamarabb mindig a „katonanemzetek” tűntek le a történelem színpadjáról. Vagy elvéreztek, vagy annyira meggyűlöltek őket más, békésebb természetű népek, hogy a végén összefogtak ellenük és legyőzték őket, fegyverrel. Lehet, hogy ez a bölcsesség rejlik a bibliában is: akik fegyvert fognak... De el tudom képzelni, hogy ma már nagyobb érték, ha egy népnek kultúrája, szorgalma, esetleg kereskedelmi érzéke van. Arra legyünk büszkéek, hogy Petőfi, Ady és Bartók a miénk.

Doma közbeszólt.

— Azért vagy itt!

S úgy nézett rá, mint aki komolyan beszél.

— Ne hülyéskedj! — intette le Márton. S folytatta. — Ismerek népeket, amelyek nem túlságosan gazdagok katonai tulajdonságokban, de lehet, hogy túlélnek bennünket, nemcsak számarányuk folytán. Egyébként, hogy nem vagyunk többen, annak is harcos természetünk volt az oka, túlságosan ellenálltunk a töröknek, másoknak is menedékül. Nyugodj bele, Ádám, már nem vagyunk katonanemzet. És ez nem is baj. Csak innen kerüljünk haza egyszer. És ha a sors kegyes lesz valamikor ehhez a néphez, és lesz miért, még harcolni is fog tudni.

Csupor nehezen viselte el, hogy ebben az öt annyira foglalkoztató kérdésben ne legyen igaza, úgy érezte, mintha a nemzetet létalapjától fosztották volna meg, amikor egy kicsit is igaznak kellett éreznie azt, amit Márton állított. De el kellett ismernie, hogy nagyon sok igazság van benne. Mégis, ha a bátorságot, a háborús körülmények közötti helytállást kellett mérlegre tenni, mindig úgy érezte, hogy a férfias tulajdonságokban lehet mérni az ember életrevalóságát s így egy nép életerejét is. És azon is csodálkozott, hogy éppen Virág zászlós beszél így, akinek bátorsága és higgadtsága, a legnehezebb pillanatokban is, közismert a zászlóaljban. Egy kicsit irigykedett is reá, mert neki akkor még beosztásánál fogva sem volt alkalma megmutatni, mit ér a harcban. A támadás és előnyomulás, amelyben szinte tétlenül, mint a törzs tagja és a zászlóaljparancsnok közvetlen környezete, résztvevett, nem adott alkalmat neki, hogy önmaga is meggyőződjék efféle képességeiről. „Csak beszélék a levegőbe — gondolta. — Mint vélekedik rólam Márton, micsoda erkölcsi fölényel néz rám, amikor én bizonygatom előtte a

harciasság erényeinek életbevágó fontosságát.” Azt képzelte, hogy Márton valóban nem ismeri a félelmet. Pedig ebben nagyot tévedett. A zászlós csak megjátszotta azt a nyugalmat, amit mindenki tisztelt benne, aki ismerte. Nagy erőfeszítésébe került, mert alapjában véve őt éppúgy idegesítette a nehéz helyzetek bizonytalansága és éppúgy kínozza a halálfélelem, mint bárki mást. Ha tudta volna, még bátrabbnak kellett volna tartania, mert hiszen az érdem nem az idegek nélküli hidegvérűségben, abban az érzéketlen állapotban van, ami legfeljebb az ittas embert vagy a végképp elkeseredettet jellemzi.

A hadapród feltette a Katyusa lemezét.

Nyílik már a körte meg az alma,

foszlik már a folyóról a köd.

Szép Katyusa kiballag a partra,

áll a parti meredek fölött.

Mindnyájukat megkapta a dal, amely akkor még az újság ingerével hatott rájuk. Irigyelték az oroszokat, többek között ezekért a dalokért is, amelyekről úgy érezték, hogy a nép zenei nyelvén szólnak helytállásról és győzelemről. Az ő dalaikban csak hazavágás és reménytelenség volt, akárhogy is forgatták.

25.

Két akasztófa állt a falu alatti nyírfák között, a keskeny legelőn, amelyet egy patak választott el a távolabbi szántóföldektől. Két férfit kísérnek szuronyos táborig csendőrök, éppen most érnek be a kirendelt nézők által alkotott négyszögbe.

Virág Márton ott áll a balszárnyon, a hevenyészett bitók előtt, ahol az oszlop kaput képez a felvezetett elítéltek számára. Az egyik egészen fiatal fiú, a tényleges katonai korosztályba tartozik. Szőke, sima haját megborzolja a szél, arcát is szőke pihék teszik hamvassá. Virág zászlós pirosposzsgásnak képzei ezt a gyermek arcot, amelyen most a halálfélelem sápadtsága ül. Ott halad el a zászlós mellett, egy pillanatra föl villan szeme kék nefelejcsé is.

Az iszonyat, amit Márton érez, elgyengíti, homlokán hideg verejték csapódik ki, térde, könyöke és nyakszirtje elzsibbadt, agyán tompa kábulat.

A második, ő, a második férfi kísértetiesen hasonlít Fürst Vera édesapjához, akit ugyan elég futólag ismer, de emlékszik rá az iskola előtt várakozók csoportjából, talán egyszer beszélt vele, de arca belerajzolódott emlékezetébe. Középmagas, kissé kövérkés férfi, abban a korban, amikor a keveset mozgó férfiakra némi zsír rakódik a hasi tájékon. Barna hajkoszorú veszi körül fejebűbja fényes, kopár szigetét. Csodálatos, hogy nem látszik rajta meg a félelem, sem megrendülés, úgy megy, mint az alvajáró, azzal a tapogatózó lépéssel is, mintha minden talpalatnyi földet mozgó cserépnek tudna, amelynek biztonságát ki kell tapasztalnia. Márton egyre inkább meggyőződik arról, hogy ismeri a férfit, a hangját is fel tudja idézni. Tanító úr, hogy viselkedik a kislányom? Van-e rá valami panasza? Tegnap megpirongattam, nagyon csúnyán írt, elkapkodta a betűket. Az iskolában is csúnyán ír? A zászlós előtt egy szőke hajfonat jelenik meg, fekete szempár néz rá végtelen bizalommal, néz, néz, aztán a belső szemzugban felgyűlt könnyek legördülnek az arc rózsás szirmain. Neki most fel kellene lázadnia, oly rettenetes, amit érez. Mi történnék, ha odaállna az ezredes, a hadbíró-örnag, a hadosztály-segéd tiszt elé, és azt mondaná: — Gyilkosok, ne bántsátok ezeket az ártatlan embereket. — Erre még gondolni is félelmetes, pedig ezt kellene tennie.

Az elítélt kifűzött bakancsának kattogó kuruszpolása, mint valami ide nem illő zaj, profánságával szinte feloldja a komor percek döbbenetét. De az arc, az arc! Krisztusnak lehetett ilyen szép, tiszta arca, talán neki is csak a Dürer képzeletében. Vagy csak a sajnálat és a megrendülés láttatja Mártonnal ezt a szerencsétlent ilyennek? Régi rézmetszetek jutnak eszébe, amelyek az aradi várfal előtt felállított bitófákat ábrázolták. Hóhér, vigyázz a szakállamra, mondta a széparcú, fekete Damjanich a szövegben, s ő ezen meghatottan el szokott mosolyodni. A két ember már ott áll a négyszög nyitott oldalán, a végzetes fa előtt, a csendőrök oldalt, közönyük fakó pánccéljában néznek szembe a harcosokkal. Az ég fölöttük csodálatosképpen még most is kék, a magasban, rettenetes, egy pacsirta kúszik fölfelé távoli éneke vékony kis fonálán. Két nyírfá összehajlik és közöttük a templom hagymakupolája oldalra billen. Márton gerincén egy patak folyik végig. Nézi a két embert, oly mereven és oly aprólékos figyelemmel, hogy már egyebet sem lát. Nyugodtságukat csodálja, amellyel fogadják sorsukat. Sehoh sem jön a fehér kendőt lengető lovas, a király kegyelmével, ilyen csak a regényekben van. Felakasztják őket, gondolja Márton, és a szó igazi jelentése csak most szűr bele agyába,

mint egy hasító fájdalom. Egy fakó, de ércességre törekvő hang neveket sorol fel, az ő fülét csak a Fürst szó éri el, a továbbiakból alig ért valamit. A szökési kísérlet, hazaárulás és az ehhez hasonló nagy szavak értelmét nem is szükséges felfognia, ezt már a parancsokban is közölték, a neveket is, de akkor azok még nem jelentettek sokat. Egy fiatal honvéd és egy munkaszolgálatos át akart szökni a fronton, át a szovjet csapatokhoz, elfogták őket, kötél általi halál. A zászlós akkor arra a munkaszolgálatos szakaszra gondolt, amellyel alig három hete az arcvonal műszaki védelmét kellett elvégeznie, pontosabban, drótakadályt kellett készíteniük. Csodálta készségüket és gyorsaságukat, a munkát szinte órák alatt elvégezték, s ebben az időnként megisméltendő tüzelés sem akadályozta meg őket. Viselkedésüket fásultságnak és közönyösségnek is értelmezhetette, ezen nem is ámul el annyira, mint ügyességükön. Mintha mindannyian iparoslegények lettek volna, úgy bántak a fogóval, kalapáccsal, szeggel-dróttal. Lehet, hogy ez az ember is ott volt? Nem, megismerte volna, ezeket a hadosztály balszárnyán fogták el, csaknem a németek előtt. Azokat sem ismeri, akik a bitófák előtt, jobboldalt állnak civilruhák tartkaságában, katonasapkával fejükön, iszonyattal szemükben. Ezek is munkaszolgálatosok, a közeli táborokból, iderendelték őket is, lássák és borzadjanak el. A kivégzésre vezényeltek a legkülönbözőbb alakulatok képviselői voltak, mintegy hírvivőknek szánták őket, mesélik el társaiknak, amit a szemükkel láttak, több ez a parancsok elvont közléseinél.

A két ember ott áll a döbrent csendben, egyenesen és szinte magabiztosan. A szőke, hamvasbőrű mintha megingana kissé, aztán tekintetét a másik felé fordítja, az valamit mond, erre mintha megnyugodna, néz merevül szembe a felsorakozott katonákkal.

A hadbíró az ítélet végrehajtására ad parancsot.

Burján őrzetető lép elő, valahonnan Márton háta mögül, és elindul az elítéltek felé. A zászlós megrázkódik és az iszonyat, amit érez, szinte eltereli figyelmét a látvány lényegétől. Burján, nem kétséges, ő fogja végrehajtani az ítéletet. Ha Márton nem lett volna elfoglalva kínzó gondolataival, már eddig is tudomására jutott volna ez a tény. Sehogysem akart jelentkezni senki hóhérnak, a hadbíró legyávézta a legénységi állományú nézőket, mire az őrzetető felemelte a jobbkezét és kilépett a sorból, hogy elfoglalja készenléti helyét. Micsoda felháborodás és undor volt az, ami a szemekből feléje lövellt! Márton nem ügyelt rá, meg sem ismerte a jelentkezőt, fel sem fogta, hogy mi történik, csak most eszmél rá, annál nagyobb megvetéssel nézve az őrzetetőt. Zászlóalj-törzs-beli, aki, úgy látszik, meg akarja szerezni a maga „hősi” emlékét, nem ártana gondoskodni róla, hogy más alkalmat is kapjon erre, ott, az arcvonalban.

A meggyötört, érzelmek viharával homályosított figyelem már el is terelődik az őrzetető személyéről, géppé válik, aki egy bizonyos munkafolyamatot végez, a figyelem lényege most már újra és végérvényesen a főszereplőkre terelődik.

A hóhér a fiatal katonával kezdi. Fellépteti arra az alacsony lócára, amelyet bizonyára valamelyik házból hoztak ki, maga is föláll mellé, háttal a nézőknek, a bitófáról lelógó kötélhurkot az elítélt nyakába akasztja, ő maga lelép a padról és egy erélyes mozdulattal kirántja a lócát a szerencsétlen alól. A test meglendül, Márton a saját nyakcsigolyájának roppanását hallja és lesüti szemét maga elé, mint aki nem bírja nézni ezt az iszonyatot. Amikor felnéz, a valószerűtlenül hosszú test tehetetlenül himbálódzik a kötélén, a lendület jóideig tart még. Az őrzetető most Fürst Béla elé teszi a lócát. Az elítélt hirtelen és határozott mozdulattal fellép, tekintetét körülhordozza a nézőkön. A zászlós először a megvetés mosolyát látja ebben a tekintetben, ami a következő pillanatban szinte a szájalom fölénnyé olti magára. A hadbíró idegesen megreppen, a tiszték összenéznek, nem titkolt ámulattal, a hóhér pedig az elítélt nyakába akasztja a kötelet.

Az felnéz az égre, majd azoknak az embereknek elszántságával, akik mindennel leszámoltak, a hadbíróra bólint, gúnyos mosollyal.

A nézőkben a mindinkább szétfeszülő iszonyat helyét a meghatottság foglalja el. Márton szeme könnyel telik meg s többen küszködnek könnyekkel, nagyokat nyelve. Lehetetlen megrendültség nélkül nézni ezeket az embereket, akik mindössze reménytelen sorsukból vágytak kimenekülni, és megkísérelték azt, amire legtöbbjüknek nem futotta sem elszántságból, sem kétségbeesésből. A halál felmagasította őket a hősök közé, a hadbíró, az ezredes és a hadosztály-segédtszti kicsi embereké zsugorodtak, azok a tiszték, akik elvileg egyetértettek talán az ítélettel, ugyancsak kénytelenek voltak meghajolni a halottak nagysága előtt, a nézők nagyrésze egyenesen rokonszenvet, sőt tiszteletet érzett és még az ítélet végrehajtása után is meghatottságával küzdött.

Márton szótlánul indult vissza az arcvonal felé. A tisztések követni akarták, de ő előreküldte őket, csak Jámbor hadapródot tűrte meg maga mellett. Lassan haladtak a lapos tájon, a földutak poros cikkcakkjain. A messzeségben, mögöttük, mintha az égre akasztották volna, ott lógott a két holttest, hátravetett pillantásaik mind kisebbnek mutatták őket, de lelkükben mind nagyobbra nőtt mindegyik. Nem szóltak egymáshoz sokáig. A hadapród sóhajtott egyszer-egyszer és látszott rajta, hogy szólni szeretne, de egyben fél is, hogy megtörje a megilletődés és gondokba merülés csendjét.

— Azt hiszem, én nem tudnék ilyen szépen meghalni — mondta végül.

Márton ráemelte elkínzott tekintetét.

— Erkölcsileg fölöttünk álltak — mondta, és Fürst Bélára gondolt.

Alkonyodott, amikor repülő hűztak el a fejük felett és megszólaltak a légvédelmi ágyúk. Robbanások ritmustalan sora hangzott az elhagyott falu irányából, és géppuskák feleseltek a távolodó motorzúgással. Feltámadt a szél, sötét felhőket hajtott a tintakék égre.

Egy barakszerű épület mellett — kolhozistálló vagy juhakol lehetett valamikor — megálltak egy kicsit, hogy a szélárnyékban rágyújtsanak. A zászlós megkínálta a hadapródot, aki tüzet adott, kezével ernyőzve a lángot. A csendben monoton beszéd hallatszott valahonnan, s miután figyelni kezdtek rá, megállapították, hogy az épületből.

— Ez valami legénységi szállás — mondta a hadapród.

— Munkaszolgálatosok. Zsidók — mondta Virág Márton.

Egy tenyérnyi ablakon áramlott ki a hang. Fülüket az ablakhoz tapasztva kihallották a szavakká összeálló hangok gyönyörű értelmét is. Egy mély baritonhang szárnyalt feléjük a félhomályból, amelynek közepén alig jánosbogárnyi mécses állt egy konyhaszéken, szinte csak azért, hogy a bent ülők tekintetét összefogja. Az ablakba ágaskodva látták a sápadt arcokban égő vágyat is, de lehet, hogy csak a férfihang láttatta velük, átszűrve a maguk kínzó érzésein mindazt, amit hallottak.

A szép, árnyalt és mégis szinte eszköztelen baritonhang magyarul zengett és egy Petőfi-verset mondott. A szalmán heverő, törökülésben gubbasztó, pokrócba burkolt és könyökükre támaszkodó alakok elmerültek a hangok szüntelenül csorgó árában és mérhetetlen megilletődöttségben, szinte áhítatban hallgatták a verset.

Idejárnak szomszéd nádasokból

A vadludak esti szürkületben,

És ijedve kelnek légi útra,

Hogyha a nád a szélről meglebben.

Zeng, bűg, forrásként duruzsol a szó, szinte könnyet fakaszt az amúgyis megviselt lélekből. Az egyszerű szavak a honi tájat festik, minden eszményítés nélkül, királydinnyéjével, gyíkjával és gyümölcsöseivel, és mégis a felhők gyöngyházzsínű kápráza-

tába emelve, ahol a leghevesebb vágy sem éri el. Egy-egy cigaretta parázslík a marokká ernyőzött tenyerek ujjai közül, megvilágítva a borostás, elrévedő arcokat, amelyek szelíden bólogatnak a szöveg andalító ritmusára. S amikor az utolsó sorok hangzanak:

Itt boruljon rám a szemfödél, ittt

Domborodjék a sír is fölöttem —

a hátsó sorokból egy felcsukló zokogás felel rá. Mártonék önkénytelenül elhúzódnak az ablaktól, mint akik illetéktelenek egy bensőséges kör érzelmeibe hatolni. Percekig csönd van, csak a sóhajtások lepkéi lebegnek a sötétedő estben.

— Azt mondd még el, amit tegnap, a Hazámat, József Attilától — mondja egy könyörgő hang.

Márton elfordul az ablaktól és megindul az úton, haza, az arcvonaltól felé. Sokáig mennek szótlánul, a gyötrődő lélek összezárja a torkukat.

— Megismerted a hangját? — kérdezte egyszer Márton.

— Meg, rögtön, lehetetlen nem ismerni rá. A rádióból mindenki ismeri.

Márton két akasztófát látott. A szél meghimbálta a kivégzettek kihült tetemét.

26.

Megint új parancsnokot kapott a zászlóalj, Alapi őrnagy óta már negyedszer. Valamennyien új feladatokkal és mániákkal jelentkeztek. Nemeskuthy százados, aki a nyomába lépett a támadásnak azon az emlékezetes reggelén, nem sokáig viselte fiatal korához amúgy sem illő tisztségét. A donmenti védelmi harcokat már Liszkay őrnagy parancsnoksága alatt kezdték meg, akinek a téli berendezkedés volt a rögeszméje. Furcsa, döbbenetes és szívszorító volt, hogy a tisztek abban a forró nyárban folyton ezt hallják tőle. Az volt az érzésük, hogy csak bele akarja hajítani egykedvűségük kútjába a nyugtalanság kövét, aztán majd odábbáll ő is. Így is lett, négy hét sem telt bele, visszatért a hadosztályhoz.

Adorján alezredes, aki utána következett, mintha azzal a feladattal jött volna, hogy a zászlóalj lelki és kulturális életét megszervezze. Előtte az arcvonaltól egyetlen istentisztelet nem volt, neki első dolga, hogy kihívja a tábori lelkészeket, egyszerre két helyen zengett az ének hétről hétre, hogy mindenki részesülhessen a kegyelemben, az is, aki legutóbb éppen tábori őrsben volt.

Az alezredes úr azt is eltervezte, hogy az első század védőkörlete mögött terpeszkedő hatalmas pajtászerű épületben fellépteti a tábori színház művészeit. Onnan kezdtek felfigyelni szándékára, hogy egy reggelen a zászlóalj törzs minden mozgatható tagját nekiállította, takarítsák ki a hodályt. Doma zászlós eligazítás végett bejött a zászlóaljparancsnokságra, látván a lázas készülődést, gúnyos mosolyra húzódott a szája, szakállja sem rejthette el. Egyéb sem hiányzik a katonáknak, mint ezeknek az érzélgős, felszínes, frivol szórakoztató-számoknak a bemutatása, néhány színész nő bájainak meglobogtatásával, hadd vaduljon a baka. Szerencsére semmi sem lett az egészből, mert a tábori színház nem mert ennyire előrejönni. Azután a sors csakhamar új feladatra jelölte ki a nagy, szalmatetőtő pajtát.

A viszonylagos csönd nem tartott sokáig. Különös is volt látni, hogy Doma zászlós mind gyakrabban üljön a századirodából elemelt kis tábori széken, tájképeket festve a háborútól elvonatkoztatva oly kedves látványt nyújtó faluról, amelynek háttérében mindenünnen a Don csillogó vizét látni. Vagy nézni Virág zászlós csatángolásait a század védőkörlete előtti kertekben, hallgatni hosszú beszélgetéseiket Halász Gergellyel, ezeket az üdítő és még lehangelő tartalmuk esetén is fölemelő társalgásokat, amelyekben békésebb és emberségesebb jövőjé tervei alakultak napról napra. Amióta Ferrari százados átvette az első század parancsnokságát, Márton kényelmesebb, legalábbis gondtalanabb életet élt, nem nehezedett annyira a vállaira a század gondja. Mindnyájan sokat éjszakáztak, az erődítési munkálatok teljes erővel folytak. De nappal aludhattak, akik nem voltak szolgálatban. Már nagyon megszokták ezt az életmódot, szervezetük nagyszerűen alkalmazkodott a körülményekhez, amikor idő és alkalom adódott hozzá, egy pillanat alatt álomba szédültek mindnyájan. Az oroszok éppen csak jelezték, hogy ott vannak a folyón túl, ne bízzák el magukat túlságosan. A szilvafák alatt ültek Mártonék, amikor néhány lövedék füttyült el a fejük felett. A zászlós összeresztett, mint aki nagyon elszokott ettől. A tizedes megcsóválta fejét.

— Érdekes, az ember jobban fél most, mint a támadás alatt — mondta. — Talán attól van ez, hogy szeretné megúszni már, ha eddig megúszta.

Márton bölintott.

— Nem igaz, hogy a harcedzettség fásulttá és rettenthetetlenné tesz, ellenkezőleg, óvatosságra int.

Néhány nappal előbb döbbsent rá különösen erre, amikor az emlékezetes légitámadás lefolyt a zászlóalj védőkörletében. Az utcán haladt éppen, a zászlóaljparancsnokságról a századiroda felé. A gépek, mert rendkívül alacsonyan szálltak, egyik pillanatról a másikra tűntek fel s máris hullatni kezdték bombáikat. Mártonban meghűlt a vér. Egy ház falához lapulva várta az eseményeket, szívét a torkában érezte, egész teste úgy lüktetett, mint egyetlen, pattanásig feszült ütőér. Ahogy feltekintett az égre, látta az egyik repülő kioldott bombáit a feje fölött aláereszkedni. Először nagyon megijedt, aztán ösztönei tudatták arról, hogy a becsapódások jóval előbbre fognak bekövetkezni, a bombák estükben is őrzik a gép irányát és sebességét. Nagy füstcsomók csaptak fel a robbanások után, itt is, ott is kigyulladt néhány ház, a rekkenő melegben különben is könnyen lángkaphattak a szalmatetők. Márton óriási petéző rovarokra gondolt, legálábbis így őrizte emlékeiben ezt a kilenc repülőt. Nézett utánuk, mintha a falhoz szegezték volna, lassan ocsúdott föl, a gépek vissza is fordulhatnak.

Ilyenkor legjobb a vonalban, a futóárókban. Ahogy ez általában történt, a támadásból ezúttal sem kapott az arcvonal, a gépek láthatóan a zászlóaljparancsnokságot és az alakulatok anyagi, élelmezési központjait, raktárait keresték. A zászlós alig indult meg a századparancsnokság házikója felé, máris sebesülteket vittek a segélyhelyre, háromfelől is hordágyak és rögtönzött alkalmatosságok tűntek fel. Egy óra múlva megtudta, hogy öt haláleset és kilenc sebesülés történt.

Mint egy ház előtti kiskert, a segélyhely előtti temető megint új keresztekkel gyarapodott.

Mindez alig néhány napja történt, de mintha mindenki nagyon régi eseménynek tudná, nem lehetett sokáig érzelegni semmin. A néhány nap, viszonylagos csendjével, a későbbiek folyamán sokkal többször felidéződött emlékezetükben.

Azon a folyó felől belátható, tagolatlanabb domboldalon, amelyen a második század védőkörlete húzódott, Doma zászlós a futóárók mögötti ház tővében ült. Most nem nézett az első század biztonságosabbnak látszó dombjai felé a szokott vágyódással, amely, tudjuk, nemcsak a terepnek, de tán méginkább barátainak szólt, tekintetét ezúttal a Don túlsó oldalára függesztette, először tudattalanul, mintegy pihenésképp, a térdén nyugvó vaskos füzetben verssorok illeszkedtek egymás alá. Később mindjobban magára vont a figyelmét a horizonton hallatszó dohogás, ami vonatok hangjára emlékeztette. Mikor tudatosan kezdte figyelni, a füstöt is látta, pontosan úgy, ahogy el szokott úszni a haladó vonat mögött. Egyáltalán, szokatlan mozgást lehetett észlelni odaát. Nem tulajdonított különösebb jelentőséget ennek, tudomásul vette, hogy az oroszok csaknem az arcvonalig használják a vasutat, bátor emberek. A versre ügyelt inkább. — Nézi a Don kék ködeit, itt már az isten sem segít — írta le éppen, aztán áthúzta mind a két sort.

Virág Márton ebben az időben a zászlóaljfigyelőben tartózkodott. Neki is feltűnt a túlsó oldalon tapasztalt forgalom, be is jegyezte a figyelőnaplóba. Tulajdonképpen szerette a figyelőszolgálatot. Az ember órákig elült a lőrészhez hasonló figyelőnyílás előtt és távcsövét szeméhez illesztve, nézegette a tájat, a rajta mozgó embereket, lovakat, járműveket, mindent gondosan feljegyezve. Csendesebb napokban és órákban nem is kellett minduntalan figyelnie, nyugodtan felhasználhatta a bőséges időt levélíráásra, olvasásra, gondolkodásra, bár jelszavuk volt, hogy minél kevesebbet gondolkodjanak. A harcizaj úgyszólván minden minden változásról, ami odakint történik, különben

is elég gyakran a szeme elé emelte távcsövét. Csak ezekben a napokban érkeztek meg a támadás után írt leveleikre az otthoni válaszok, a század egyszerre egy zsákkal kapott, volt mit olvasni az embereknek.

„Jaj, Márton, úgy aggódtam érte, hiszen, amióta jelezted, hogy előrementek, nem kaptam tőled egy lapot sem. Ne mosolyogj rajtam, de félve vettem kezembe az újságokat is, folyton veszteséglistákat közöltek” — írta Eszter.

— Kis bolond, nem jártál nagyon messze a valóságtól! — gondolta Márton.

A figyelőben Laczkovits hadapród váltotta föl, neki is szólt arról, amit különben a naplóba feljegyzett, hogy már nemcsak a vonatról számolhat be, de azt is látta, hogy hidanyagot hoztak előre, gépjárművel, az erdő túlsó szélére. Lehetséges, hogy az éjszaka folyamán a vízhez szállítják majd. Gyanús, mindenestre gyanús. A hosszú, barnaarcú Laczkovits bólogatott és szorongva akasztotta nyakába a távcsövet.

Azon az estén Ferrari százados hívatta Mártont, alig szundított el az otthonossá vált deszkapriccsen.

— Riadókézsültség van — mondta jelentősen. — Tartózkodj a századparancsnokságon, szükség lehet rád.

Elment a zászlóaljhoz, késő este tért vissza.

— Vedd magadhoz az egyik rajodat — mondta —, járőrözd végig a partot. Kezdd a négyesen, a hetesen befejezed, bevonulsz világosodás előtt.

Márton valahogy nem vette komolyan az egészet. Sokszor tapasztalta, hogy a nagy előkészületekkel jelzett események eltörpülnek a valóság egészen más viszonyai között, s a nagy történések mindig meglepetésszerűen jönnek. Egy kicsit szándékosan is igyekezett magát belelovalni ebbe a hitbe, jól esett lelkének az az ernyedtebb állapot, amelyben az utóbbi napokban élt. Első járőr-útjaira gondolt, a németekkel, micsoda izgalommal jártak még azok! A folyópartot, annak ellenére, hogy veszélyesebb terep volt, eléggé ismerte, hiszen ő helyezte el a tábori őrsöket is. Néhányszor magában is végigjárta őket, amit nem kellett volna, de nem hitte, hogy valami baj érheti. A járőröknek pedig, amelyeket végigvezetett a parton, számát sem tudta volna megmondani. Most ebben a szokatlanul csendes éjszakában mégis meglepte, hogy emberei, akiket pedig ő vezetett végig itt legelőször, sokkal jobban tájékozódtnak nála. Szinte minden bokrot ismertek, sötétben is, drótsövények és aknamezők között, keskeny kijáratokon, összetéveszthető, sokfelé elágazó ösvényeken oly biztosan tájékozódtak, mintha nappal volna. Csak természetközelen lefolyt életükkel, foglalkozásukkal magyarázhatta meg ezt magának. Már a szemük is élesebb volt az övénel, nem gyengítette annyi olvasás.

A tábori őrsöknek még annyi megfigyelésük sem volt, mint neki, a túlsó, meredek partot benőtte a sűrű fűz, nem lehetett messzebb látni a vízfelületet lezáró zöld bokrosnál, a hang sem ereszkedett le onnan fentről a folyóra, mit tudtak ezek vasútról, hidanyagról, előkészületekről.

A langyos, csendes éjszakában szinte élvezet volt végigjárni a partot. Márton pirkadatig járt-kelt, míg útja a hetesen véget nem ért. Ott már valamivel többet észleltek, kopácsolást és motorzúgást is hallottak, sőt emberi kiáltás is feltört hozzájuk a víz felszínének sima tükréről. A hetes volt legtávolabb az arcvonaltól, egészen a század balszárnya előtt. Amikor Márton végzett a járőrrel, s a vonalra merőlegesen, háttal a folyónak, bevonult a századhoz, furcsa szorongást érzett. Minduntalan visszatekintett, valami megnevezhetetlen inger bizsergette hátát, mintha egy rettenetes óriás bármely pillanatban eltaposhatná. Megkönnyebbült, amikor a század balszárnyán lévő kilépőhelyhez ért, ahol a domb ellaposodik és, kissé hátrább, kezdődik a második század védőkörletét szolgáló, lankásabb, szélesebb domb. Itt a két domb között, ahol egy

páncéltörő ágyú tüzelőállása volt, mint az egyetlen harcokocsival megtámadható helyen, itt lehetett a leggyorsabban a domb mögé kerülni, az áldott, izgalmakat feloldó holtterbe.

Ferrari a századparancsnokságon várta, tudomásul vette jelentését és kiküldte a századfigyelőbe.

Mire kiért, a zászlóalj jobbszárnya felől szünet nélküli géppuskaratározott, egyre erősödve és közeledve. Akkorra megvirradt s Márton a szeme elé emelt távcsövön át látta, hogy a Don tükrén fekete rohamcsónakok kelnek át, két helyen is, s középtűt, a két átkelőhely között, gyalogos egységek jönnek át a Donon, mintha a folyó tükrén járnának, féllábszárig érő vízben.

— Ezek hidat vertek a víz alatt! — döbönt belé a felismerés.

Ugyanakkor a folyót szélesen szegélyező fűzbokor-sáv innenső oldalán fel-felvillanó toroklattüzek jelezték, hogy mennyien átkelhettek már a vízen.

A harcizaj közben pillanatok alatt orkánná dagadt. Tüzezségi tűz, aknavető, páncélelhárító és légvédelmi ágyúk, a félelmetes „boforcok” és a még riasztóbb sorozatvetők, a „sztalinorgonák” is felugattak, mindkét oldal teljes hang- és tüzerővel harcba szállt. Mártonnak le kellett húznia a fejét, mert a gránátok körültagogatták a századfigyelőt is, fröccsent és záporoként hullott alá ismét a felaprított mészke.

Lent, a fűzes és a saját arcvonal közötti réten pedig szabályos szökellésekkel és tűztámogatással jöttek mind közelebb a szovjet lövészek.

Doma Istvánt sürgősen berendelték a zászlóaljparancsnokságra. Adorján alezredes azzal a nem éppen könnyű feladattal bízta meg, hogy derítse fel, helyükön vannak-e a második század tábori őrsői. Három embert vett maga mellé, nem akart feltűnést kelteni, sem harcba bocsátkozni. Végigment a század futóárkain és a balszáron kilépett a házak közé. Csodálatos volt hirtelen, hogy itt még vannak házak, ha lakatlanok is. A futóárkok udvarokon és kerteken vezettek át, néhol megkerülték a házakat, másutt egyszerűen keresztülmentek rajtuk, részeivé téve őket a védelmi rendszernek. A jobbszárny felől géppuskaratározott és elszórt puska- és géppuska lövések rendszertelen litániája hangzott, itt mégis csönd volt, a zászlós ámulva hallgatta a bíbic-csibék csipogásait. A hőséget már fel sem vették, izzadtak, mint a ló, de nem volt idejük tudomásul venni. Bement egy hús faházba, körülnézett a konyhában, ahol az elhagyott kézimalom a Gellért-legendát juttatta eszébe, és azzal a gondolattal játszadozott, hogy mi történnék, ha innen egy mozdulatot sem tenne, hanem megpihenne embereivel, egy órácskát, másfelet, aztán bevonulna, jelentené, hogy a tábori őrsők a helyükön vannak. Ha később kiderülne, hogy nem igaz, még mindig tekinthetné bárki egy későbbi akció következményének. De rögtön el is kergette magától ezt a kísértést, mint hozzá méltatlant, az ember teljesítse kötelességét, soha ne érhesse a gyávaság vádja. Pedig ha magába tekintett, meg kellett vallania, hogy fél. Nem egyszerűen a maga bőrét félti, de valami szörnyű tragédiától tart, ami végzetes lehet mindnyájukra nézve.

Határozott léptekkel indult a tizenkettes tábori őrs felé, hátra sem nézett, bizonyos volt benne, hogy emberei követik. Úgy érezte, hogy a könnyebb végén kezd a dolgot, de így volt logikus, a század balszárnyán lehet a legkisebb feltűnéssel kilépni az arcvonal elé, a folyó, partján egy öreg kis malommal és buja fűzbokrokkal, csaknem a futóárok elé kanyarodik. A tábori őrsöt mindenki pihenőhelynek tekintette. Hevesebb napokban mindössze az nyugtalaníthatta itt mindazokat, akik szolgálatban voltak, hogy semmit sem tudtak a harcokról, szinte süketen ülnek a homokba ásott, hűvös árokban, felőlük akár a zászlóaljparancsnokságot is ellophatja. A zászlós nem is időzött semmit a tizenkettesen, előregyülekezett embereivel a folyó partjára. A fűzes bokrai közül nézte a sebesen futó vizet, kedve lett volna megfürödni benne. Akár a Rába, gondolta, és

egész gyermekora eszébe jutott. A tizenegyesre minden különös nehézség nélkül eljutott, az itt szolgáló teljesítő raj már nyugtalanabb volt, a folyó vize fölött akadálytalanul eljutottak hozzá az átkelés és a harc szokatlan hangjai. A zászlós igyekezett megnyugtatni az embereket, a támadás a másik szárny előtt zajlik és bizonyosra vehető, nem jár semmi eredménnyel.

Közben érezte, hogy csak áztatja önmagát is, egyáltalán nem biztos abban, amit mond. A tízesen elidőzött egy kicsit, szeme elé tartva a messzelátót, vizsgálta a túlsó partot, azzal az érzéssel, hogy bár a legnehezebb hátravan még, a feladatot nagyjából máris teljesítette, három tábori őrs zavartalanul az övék.

A folyó túlsó szélén végigfuttatta a távcsövet és megnyugodva állapította meg, hogy semmit sem lát, amikor, már-már leeresztve a messzelátót, szinte megdermedt a lencsében óriássá nagyított három idegen katona alakjától, akik az innenső parton, egészen közelről tűntek szemébe.

Levette a szerszámot, mint egy érzéki csalódás okozóját, megdörzsölte szemét és megragadta a mellette fekvő rajparancsnok karját, a katonák felé intve.

Annak nem kellett kétszer inteni, abban a pillanatban megeresztett egy géppisztoly-sorozatot. Az egyik katona feke maradt, ketten, a meglepetéstől riadtan, felemelték kezüket. Letették velük a fegyvert és beintették őket a futóárkokba, rajtuk tartva a géppisztolyok és puska csövét. Az egyik katona, már az árokban, beleköpött rohamcsónakjába. A másik megrovó tekintetet vetett felé. A zászlós sajnálta őket. Fialat gyerekek voltak.

— Hogy kerültetek ide? — kérdezte magyarul, minden szót széles karmozdulatokkal kísérve, amelyekből, úgy látszik, mégis meg lehetett érteni a kérdést.

— Patrul! — mondta az egyik, egy barna, kerekarcú fiú, azzal a készséggel, amiben a félelemnek is része van.

A zászlós meghagyta a rajparancsnoknak, hogy a foglyokat kísértesse el a tizenkettesre, azzal, hogy onnan továbbítsák a vonalba, majd a zászlóaljparancsnokságra, maga pedig elindult embereivel a kilences felé. Nem minden szorongás nélkül, hiszen, ha máris orosz járőr bukkant elébük, lehet, hogy nem is az övék a tábori őrs. Lassan, minden bokorból körülnézve, nagyon óvatosan haladtak a növekvő, mind jobban közeledő harcizajban. De megvolt a kilences! Megvolt, ha az emberek idegesek is voltak a közeli veszély láttán. Doma Pista nyomban felhívta a zászlóaljparancsnokságot, hogy jelentse, mind a négy tábori őrs a század birtokában van.

— A kilencet meg kellene erősíteni — mondta a segédtszűnek.

— Majd intézkedünk — felelte Tarján főhadnagy.

Istvánnak nagy kő esett le a szívéből, amikor — igyekezvén megnyugtatni a kilences legénységét — visszatért a Senki Földjéről. Legjobban szeretett volna elfeküdni valahol, esetleg az arcvonalban lévő házak egyikében, hogy senki se tudjon róla. A feladat teljesítése bizonyos elégedettséggel és megnyugvással töltötte el, de nem tudhatta, milyen új parancsot kap ismét, ha bevonul. Ez a bevonulás nem is volt olyan egyszerű. Mintha az orosz támadás újra teljes erővel fellángol volna, veszedelmes tűz zárta el az első és második század közötti kijáratot, ahol — mint az egyetlen harcokocsival megtámadható helyen — a beásott páncéltörő ágyú állt. A domb nyereg fölött, egészen a földre simuló röppályával, géppuska lövedékek fűtyültek el, alig lehetett bejutni. A zászlós eleinte kűszva, majd rövid szökellésekkel igyekezett elérni a holtteret.

Az utolsó szakaszban feke maradt az egyik embere. Mire bevonszolták a század futóárkába, már halott volt. Nyakszirtjénél hatolt be fejébe a golyó.

A zászlós percekig feküdt a veszedelmes nyereg mögött, átjutva a fűtyülő lövedékek falán. Most kezdett csak remegni a lába, a verejték egész testén ömlött. Karjaira hajította

fejét, amint ott ült két megmaradt emberével, hogy kifújja magát és erőt gyűjtsön, mielőtt bevonul jelentésére.

Amikor felpillantott, egy idegen alakulatot látott a domboldalon ülni, mintegy készenléti helyzetben. Az emberek menetöltözétkben voltak és izzadtak a rekkenő hőségben, pedig a posztózubbonyt már levetették. Az egy csomóban ülő, sorsuk elé látszólag egykedvűen néző tömegben, az első sor elején, ismerős arcot pillantott meg. A hadapród is észrevette őt, szomorúan rámosolygott. István sokáig emlékezni fog erre a sápadt mosolyra. A fiú iskolatársa volt, Dániel Zoltán.

— Szervusz, Zolikám! — köszöntötte, odaugorva hozzá.

Különösképpen egy cserkészkalap és egy mandolin jelent meg emlékezetében, hogy, mint valami felségjelekkel, felruházta velük a szomorú arcú fiút. Micsoda vidám, kedves fickó volt ez a Zoltán azokban a mozgótáborokban, végig a Dunántúlon! Senki sem állhatta meg mosoly nélkül, ahol ő feltűnt mandolinjával, amelyen lányoktól kapott színes szalagok lobogtak. Táborütök és szerenádok hangulata lopakodott kettejük közé, és Lengyel Zsófi alakja, amint az éji sötétben, hálóingben, az ablakban áll és a fényben, amelyet nénye gyújtott a hálószoba mélyén, az ablakra rajzolódik testének körvonala. Mindketten szerelmesek voltak egy kicsit Zsófi, ha csupán hetekre korlátozódott is ez az idő. István némi keserűséggel tapasztalta, hogy Zoltán mandolinjával és jópofaságával mindenütt előnyben van. Hangszerén megrezzennek a szalagok, amikor rákezd: Őszintén mondja meg, ha nem szeret. Ez volt akkor, azon a feledhetetlen nyáron, a nagy sláger, még ő sem tudott szabadulni tőle, pedig sosem szerette ezeket a tiszavirág életű dalokat. De ez a könnyű kis tangó immár Zsófit és az ifjúság egy kedves időszakát fogja jelenteni neki is, amíg él. Zoltánnak egy faluban csaláncsokrot nyújtottak át a lányok, mert csúfondáros nótát dalolt róluk a táborútznél. Mennyit nevettek akkor ezen az ötleten! Végül is annál szebb emlékekkel övezte a fiú alakját, mert Zsófit illetően ő maradt felül, az ördög tudja, hogyan, de az aggodalomban, amellyel átizzadt hátát simogatta a lány a hirtelen támadt szélviharban, abban annyi, semmivel sem törődő féltés volt, hogy a fiúk mind irigykedve néztek rá, s később azt mondták, hogy ez akár egy tüdőgyulladást is megért volna.

— Bevetnek bennünket, itt, a ti szakaszotokon, ellentámadásra — mondta most vigasztalan arccal ez a kedves, örököző vidám fiú, akiért odavoltak a lányok.

István egy kis lelkiismeretfurdalást érzett, mintha ő volna felelős azért, hogy az oroszok betörték a tábori őrsők közé és, úgy látszik, hídfőt létesítettek az innenső parton, fenyegetvén állásaikat is. Hogy ennek a szegény fiúnak, akit valahonnan a vonal más pontjáról felszipkáltak most, ellentámadásra kelljen menni.

— Nem jövök én onnan vissza — mondta a hadapród és szomorú arca a holtak sápadtságával világított sokáig István emlékezetében.

— Ne mondj hiábavaló bolondságokat! — felelte ő, nem sok meggyőződéssel.

Akkor ott kellett hagynia Zoltánt, hogy csak egy hét múlva lássa viszont élőhalott állapotban, eszméletlenül, a segélyhellyé átalakított hodályban, amelynek falai között Adorján alezredes színházat akart berendezni a katonáknak. A harcok már csendesedőben voltak, úgy látszott, megúszták annyival, amikor a zászlóaljhoz menet benézett a pajtával, mert tudta, hogy sebesültekkel van tele és szakasza egyik katonáját kereste, aki elveszett egy ellentámadás alkalmával.

Először Seregély Pistát találta ott, akivel egy régi hadgyakorlaton szolgált együtt. Seregély nála idősebb évfárához tartozott, már akkor hadnagy volt, amikor őt őrmesterre előléptették. Szélid, pontos, kötelességtudó fiú volt, akiről ott, Komáromban derült ki, hogy még nem volt dolga lánnyal. Összeesküdtek a háta mögött, hogy „belövetik”, s egy alkalommal elcsalták a cukrászdába s onnan sétálni, mintha csak véletle-

nül kerülnének el a „Hatképményesnek” nevezett intézmény felé, amelynek kapujában már integettek a lányok. Doma Pista nem volt cinikus, a részvét és az emberi megértés sem hiányzott belőle, mégis mosolyogva kellett arra a pillanatra gondolnia, a súlyos sebesült közelében is, amikor, azon a régi esten, közeledve a színhelyhez, a hadnagy gyanút fogott. Kétségbeesetten nézett körül, s megállapította, hogy be van kerítve, a zászlóalj csaknem minden épkézláb tisztje körülötte halad, készen arra, hogy erőszakkal is ott tartsák. Ösztönösen ki akart törni a körből, de lefogták. Fölemelték a magasba, mert veszettül rúgkapált és kiáltozott.

— Engedjete el, menjete a fenébe!

Egyikük sem értette ezt az állati félelmet, amivel szabadulni akart s ami olyan erőt adott neki, hogy egy óvatlan pillanatban, kiszakítván magát a kezét-lábát szorosán tartó férfiak markából, futásnak indult a laktanya felé, de oly sebesen, hogy azzal bizonyára új csúcsot állíthatott volna föl. Talán sosem kacagtak olyan jót, mint akkor. A lányok is hasukat fogták nevettekben. Azon az estén nagyon jó hangulatban voltak s kezesebbek, mint bármikor.

Doma Pista leírhatatlan szájalommal nézte a hadnagyot, akinek arcán ment keresztül egy golyó, beszélni sem tudott, csak szeme villanása jelezte, hogy megismerte őt.

Később a zászlóaljorvostól megtudta, hogy sebesülése sokkal súlyosabb: herezacskóját tépte meg egy gránátszilánk. A hír ördögi tudatossággal ruházta föl képzeletében a sorsot. Hogy a szerencsétlennel mi lett később, sosem tudta meg, másnap kórházba vitték, nem hallott róla többé.

Aztán ez a sápadt, vékonyra apadt arc villant a szemébe, a Zoltáné, valószínűtlenül megnyúlt testtel feküdt, amelyről azt lehetett hinni, máris halott. Amikor hozzálépett, végtelen szájalommal, amivel a betegben önmagát is sajnálja egy kicsit az ember, a mozdulatlan test felriadt és nyöszörögni, majd jajgatni kezdett. Törzse végig kötésben volt, az ing alatt, a hasítékon, vérrel átitatott géz tűnt elő. Szinte elviselhetetlen hullaszag vette körül, István iszonyodva állt mellette, kényszerítvén magát, hogy ne undorodjék, embertelennek érezte iszonyatát.

A sebesült egy idő után fogát csikorgatta és közben veszett és trágár káromkodások szűrődtek ki foga közül. A zászlós megdöbbenve gondolt arra, hogy a szerencsétlen egy hete vergődik élet és halál között. Miért nem tudott azonnal meghalni? Miért nem adnak neki egy injekciót? — kérdezgette magában háborogva, kegyetlenségnek érezvén azt az emberi magatartást, amit valami félreértett humanizmus címén alkalmaznak a minden kétséget kizáróan halálraítelt sebesültek fölött is.

Ez a felháborodás természetesen pusztán elméleti volt, maga sem tudott volna soha kezét emelni senkire, ha maga rimánkodik is halálért, ahogy ez nem egyszer megessett akkor.

Zoltán másnapra meghalt, a zászlóalj temetőjében helyezték örök nyugalomra.

Virág Mártont a négyes figyelő őrhöz küldte Ferrari százados. Két napot töltött itt. Úgy képzelte, hogy a százados pihentetni akarja, mert itt, ezen a csendes ponton, semmit sem látott a támadásból, csupán a hangok jutottak el hozzá, mintha kivonták volna őt a forgalomból. Az indoklás ugyan az volt, hogy ezen a veszélyes helyen könnyen lehet átszivárgásra számítani, bokros, fedett terep, a folyó az orruk előtt fordul be a domb alá, egészen megközelítvén állásaikat. Sárgarigó röppenő aranya villan a meggyfák között, fűtve betölti a géppuskák szüneteit.

Márton nem tartózkodott állandóan ennél a rajnál, hiszen oly közel volt a század főellenállási vonalának jobb szárnya, hogy a fedett terepen egy perc alatt ott lehetett, kedvére sétált a magasabban fekvő futóárkban, ha látni akart, kijuthatott a nyíltabb és magasabb pontokra, ráadásul mindent elmondtak neki az emberek, amit tudtak, az állásokban pedig sokszor többet tudnak, mint amennyi történik.

Ezeket a lopva végzett kiruccanásokon látta a sztalinorgona becsapódásait is, amikor a pokoli sorozatvető, amelyről az a vélemény alakult ki, hogy inkább erkölcsi hatása nagy, tűz alá vette a zászlóalj mögöttes területeit, pontosabban az istállók tájékát.

A domboldalon, mint az apokalipszis lovai, megvadult állatok vágtattak szerzte, mert az istálló fala kidőlt, szalmateje kigyulladt, s a lóállomány jórésze elpusztult.

„Nem tudom, mit szólnának csavargásaimhoz” — gondolta, de beugrott a bunkerjába is, magához vette leveleit, hogy valami olvasnivalója legyen.

A négyesre csak véletlenül esett gránát, változatlanul csendes sarok volt.

Két nap múlva Ferrari be is rendelte Mártont. Valószínűleg szükség lesz rám — gondolta a zászlós, amikor Ferrari utasítására — Menj pihenni, aludd ki magad, holnap délután jelentkezz a századparancsnokságon! — hazatért a bunkerba. Jánossal vizet hozatott, tetőtől talpig megmosdott és lefeküdt.

Fáradtsága akkora volt, hogy egy ideig csak nézte üres tekintettel a tetőgerendákat, nem tudott elaludni. Amikor hajnalban felköltöttek, hogy a százados kéreti, úgy érezte, semmit sem aludt, ebben a letaglózott állapotban ment át hat órára Ferrarihoz. A százados éppen mosakodott. Megkínálta őt cigarettával, közben elmondta azt az ezredparancsnokságtól felfelé kialakult véleményt, amit oly sok áldozat után sikerült csak megváltoztatni.

— A bokrosban még mindig vannak oroszok — mondta. („De mennyire! Több, mint gondolnátok!”) — Kimégy a hatos számú tábori őrhöz, magadhoz veszed az ott biztosító két rajt, oldalazólag átfésüld a parti bokrost és kifüstölöd azt a húsz-harminc orosz katonát, aki még itt rekedt és nyugtalanít bennünket.

Márton sarkonfordult, a bunkerban magához vette az orosz géppisztolyt, övébe tűzött néhány kézigránátot és egy honvéd kíséretében elindult a hatos őrs feé. Tudta, hogy minden másképp van, mint ahogy Ferrari elmondta, azt is gyanította, hogy ezt Ferrari éppúgy tudja, mint ő. Nem egyszer jelentették a zászlóaljparancsnokságnak a helyzetet. Hogy ott mennyire szépítik meg, amikor felfelé továbbítják, nem tudja senki. Lehet, hogy meg sem kell szépíteniük, a gyanakvás légkörében a jelentéseket eleve túlzottaknak tekintik odafönt, csupa olyan, ami elejét akarja venni az ellentámadások és vállalkozások nemszeretem feladatainak. Ha így volna, sem csodálkozhatnak

senki, csak dicsérni lehet a parancsnokot, aki óvja az embert, és az a véleménye, hogy védelemben a támadást tüzerővel kell leküzdeni.

A füzes, amelyet annyiszor megjárt Virág zászlós, forrt az izzó napon, nehéz párái nyomasztó szomorúságot árasztottak, meg lehetett fúlni tőle. Ebbe a trópusi gőzbe sűrű hullaszag vegyült, az iszonyat érzéseit keltve mindenkiben, akit áldatlan sorsa erre jární kényszerített. Márton a hatoson csüggedt, bizonytalan húsz embert talált.

— Itt veszünk, zászlós úr! — mondták és eleve reménytelennek tartották, hogy a feladatot megoldják.

— Közben még ezt a helyet is elfoglalhatják, ha mi elmegyünk innen — mondta a rajparancsnok.

„Ez igaz lehet” — gondolta Márton.

— Három ember itt marad Süle őrzető parancsnoksága alatt, egy géppisztollyal. Biztosítja a tábori őrs vonalát és a mi előnyomulásunkat. Induljunk!

Mindenki tudta, hogy nem jutnak messze, Márton is. Csak úgy volt képes megmagyarázni az embereknek, mit kell tenniük, ahogy érezte.

— Az ezrednél nem hiszik el, hogy itt húsz-harminc orosznál több mozog. Cselleng, ahogy mondják, mintha csak eltévedt volna, s nem találna haza. Be kell bizonyítanunk, éppen felderítésünkkel, hogy nagyobb és határozottabb célú erőkről van szó.

Ágak roppantak lépteik alatt, összecsapódott mögöttük a fűzfák gallya, arcul legyintve őket, hullákba botlottak, előbbi „átfésülések” maradványaiba, tudták, közülük is idekerül néhány, mintegy emlékeképp ennek a meddő feladatnak. Amikor kiértek a nyílt terepre, amely körülvette a szovjet hídfőt, veszett géppuskatűz zúdult rájuk, mindnyájukat lefektette. Moccanni sem tudtak. Két ember felugrott, hogy visszaroan a fűzbokrok közé, mindkettő elterült, az egyik nyomban meghalt, a másik jajgatott, hogy ne hagyják itt. Két perc, egy óra telhetett el? Ott feküdtek a földre lapulva, míg megszűnt a tűz, bizonyára azt gondolta, aki ekkora tüzerőt zúdít rájuk, hogy valamennyien halottak már. Legkevesebb öt géppuska s az ördög tudja hány géppisztoly állt szemben velük, ha szökellve előre is jutnak valameddig, sorra dőlnek ki, egyikük sem tudná megközelíteni őket. Óvatosan visszakúsztak a bokrok közé. Márton visszavitte embereit a tábori őrsbe. Mindnyájan fellélegzettek, kivált a három ottmaradt ember. A zászlós távbeszélőn jelentette Ferrarinak a helyzetet.

— Lehetetlen — felelte a százados.

Mártonnak még aznap délután, ugyanazzal az erővel, meg kellett ismételnie a támadást, azzal a különbséggel, hogy ezúttal nagyobb kötelékben, mert körülbelül két ugyanakkora egység támadt középről és balról is. A terv egészen jól hangzott, mert repülőelőkészítést és tüzérségi tüzet is ígért, ám amikor a megvalósításra került sor, először a repülőelőkészítést közölték, majd néhány lövéssel jelezve a tüzérségi tűztámogatást, parancsot kaptak a támadásra. Eljutottak a hetes őrs elé, de Mártonnak akkora már csak tizenkét embere volt, nyolcan a megindulásnál elestek az aknatűzben. Tűztámogatás jószerint semmi, maguk küzdöttek előre magukat a szovjet erővel meg szállt őrs elé. Az a csoda, hogy eljutottak odáig, kézigránátdobó távolságig, el is hajították gránátjaikat. A zászlós tömör ember nyüzsgését figyelhette meg a hídfőben egészen közélről, nem hihető, hogy mindez felzaklatott képzeletének játéka volt csupán.

Erre az órára úgy gondolt sokáig, mint valami csodára. A csoda az volt, hogy élve megúsza. Egy aknagránát csapott mellé, talán az volt a szerencséje, hogy túlságosan közel, a tölcseralakban felfröccsenő repeszdarabok nem érték őt. Később egy időzített kézigránátot látott füstölni, közvetlenül a lába előtt. A gránát nem robbant föl. Utóbb, amikor már visszafelé gyülekeztek, miután megegyeszer összdobást zúdítottak a hídfő első vonalába, hogy lélekzethez jussanak, egy kis időt nyertek és visszagyülekeztek

valamennyire a nyílt réten, amelyen csak az előző támadások hullái alkottak némi változatosságot, egy lapos röppályájú, minden bizonnyal páncéllelhárító gránát csapott a fekvő zászlós arca elé, alig néhány arasszal. Percekbe telt, amíg a földet kitakaríthatta szeméből és visszanyerte látását, egyébként semmi baja sem lett. Embereivel ott meg is kapaszkodott, reteszállást létesítve a század balszárnya előtt.

Egy emberét beküldte Jánosért, hozzon ki ennivalót. A lövészteknőben feküdt, alkonyodott, kissé elcsendesült a front. Nevetnie kellett, ahogy Kiss János óvatos lépéseit szemlélte. Amint a minden veszélytől óvott tisztilegény kilépett az állások elé, nyakát behúzva, Márton arra gondolt, hogy ezt a nagy jelenetet, természetesen kellőleg kozmetikázva, unokái is hallják majd, ha megmarad és egyáltalán lesznek még unokái, mert eddig legfeljebb balkézről vannak gyerekei is.

János egy literes üveget hozott neki a kenyér mellé. Az üveg méhek holttetemeivel és viaszdarabokkal elegyített mézet tartalmazott.

— Miféle méhest raboltál ki? — kérdezte Márton, tegezve az öreglegényt, aki elégedettségében elvigyorodott és jóétvágyat kívánt a gazdának. Aztán sietve eltávozott, bevette magát a bunkerba. Márton maga előtt látta izzadó arcát, amint a föld alatt is rohamisakban kuporog és keservesen sóhajtozik.

Mire besötétedett, Márton kiszívta a liter mézet. Igaz, hogy egy fél komiszkenyeret megevett hozzá, mégis csodálatos volt, hogy a gyomrát nem rontotta el. Lenyelte a legtöbb méhetemet is, nem küszködött azzal, hogy kiköpje. Zubzonyán maradt néhány méz-folt, amibe beleült a fekete föld, mert a gödörben, félig fekvő helyzetben fogyasztotta el az egészet.

Éjszaka Ferrari felkereste és elküldte, hogy ellenőrizze végig a meglévő őrsöket. Megint csak egy embert vett maga mellé, órákig csatangolt a fűzbokrok között. Egy ismeretlen hadapróddal találkozott, aki egy rajjal állítólag reteszállásban volt, alezredesére hivatkozott, az állította ide. Márton nem sokat törődött ezzel a reteszállással, neki úgy kellett mozognia őrstől őrsig, mintha egy fia orosz sem lenne az innenső parton. A hadapród jelentette neki, hogy a rajjal hátrább foglalt tüzelőállást, mert ott nem volt kilövése, ahová az alezredes állította.

— Rendben van, pajtás, te tudod! — mondta ő kedélyesen és ment tovább útjára.

Két nap múlva a szovjet hangszórókban lehetett hallani a hangját, átszökött. Az a hír járta róla, hogy még azon az éjszakán az alezredes is (ki tudja, melyik ellentámadásra bevetett alakulat parancsnoka?) végigszemlélte a terepet s miután nem találta ott, ahová állította, helyben lefokozta, azaz letépte csillagját és hadbíróssággal fenyegetve, gyáva disznónak nevezte.

— Magyarok, kövessétek példámat! — mondta a hangszóró. — Jó dolgok lesz, ne harcoljatok tovább a németek oldalán!

Annyiszor hallották és olvasták ezt a mondatot, hogy talán éppen ezért nem hittek neki. Féltek átmenni, nem is voltak meggyőződve, hogy okosan cselekednének, a leváltást várták, mindnyájan haza akartak menni, nem hadifogságba, amiről sötét fogalmaik voltak, éhséggel, tetvekkel, járványokkal, döghalállal és — ha mindezt átvészeli is valaki, sok-sok, reménytelenül sok évvel.

A reggel lövészteknőjében érte Mártont, amelyben a mézet megitta. Csodálatos reggel volt, könnyű, kék párák lengtek a Don fölött, elhitették vele egy-egy pillanatra, hogy béke van.

Voltak ilyen pillanatok, amikor, megállva a falu fölött, a dombon, elnézve az állásokból Voronyezs felé, már a „honvágyat” érezte, ami majd évek múlva meglepi, mert szeretné újra meglátni ezt a szép tájat, békében, amikor nem kell az életért szorongva, bujkálva jámi-kelni.

A reteszállásba elvezették a tábori telefont. Márton a beszélgetéseket hallgatta, mindenről értesült. Itt nem ült oly vakon és süketen, mint a négyesen. Látta a felvonuló, kibontakozó támadást, nemcsak hangjait hallotta, a távbeszélő-készülékből pedig kommentárokat csípett el, fontos és kevésbé lényeges jelentéseket, híreket, amelyek hol bizakodással töltötték el, hol kétségbeesésbe taszították. Hajnalban ugyanis megint folytatták a tegnapi támadást, a hadosztály különböző ezredeiből összeszedett „tartalékok” bevetésével. Az erők megint elég kicsinyek voltak, kevés tűztámogatást kaptak, az eredmény sem volt több az eddigieknél. A baloldali támadó csoportot visszaszorították, bekerítés alakul ki — mondják a telefonban. — Alezredes úr, alázatosan jelentem — dörmögte egy valószínűtlenül mély hang —, összesen huszonkilenc aknagránáttal rendelkezünk. — Takarékoskodni! — felelte az alezredes.

Szép kis támadás. Csak az emberrel nem kell takarékoskodni, a lőszer, a fegyver, a ló olyan értékek, hogy emberéletek árán is óvni kell őket. Veszteségjelentéseket hallgatott Márton, csodálkozva, hogy még van miből veszíteni. A második század tegnap harminckét embert vesztett, ebből kilenc a halott. A támadás, amelyben ő is résztvett, százkét főből hetvenegyet veszteséget eredményezett halottakban, sebesültekben és eltűntekben. De mintha mivel idegen bolygón történt volna, tanulságait senki sem vonta le. Márton dobogó szívvel hallgatta, hogy az ezredparancsnok újra meg akarja ismételni a támadást. Szinte elgyengült a hírektől. A segédtiszt hangja volt, a fülhallgató torzítás nélkül közvetítette. „Rendelkezésre áll egy csökkentett létszámú század, hatvanhárom ember — mondta. — Továbbá Nemeskuthy százados csoportja, negyven fővel, és Virág zászlós húsz emberrel.”

Amikor Márton a saját nevét meghallotta, kiabálni szeretett volna, ráordítani az ezredesre, hogy meddig pusztítja ezt a régen morzsolódó ezredet. A düh és a tehetetlenség szinte elvakította, mert másfelől hallotta a jelentéseket, amelyek a hetes harcélő-őrsnél kétszáz-kétszázötven, a nyolcásnál ugyanennyi fő szovjet erőt jeleztek, sok géppuskával, aknazárral, drótakadályal. Ha mindezt végre tudják, miféle megfontolások alapján küldenek maroknyi, szinte fejevertelen magyar erőket ellenük?

A segédtiszttel Nemeskuthy százados, a harmadik század parancsnoka vitakozott, kétségbeesetten és oly ízléstelenül, hogy Márton, akinek ugyancsak voltak ellentéteisei, elszégyellte magát a százados helyett is, aki hivatásos katona, bizonyára nem a leggyengébb fajtából, mert vezérkari iskolára küldték. — Miért éppen engem? — kérdezte síró hangon. — Nincs elég tartalékos? Napok óta egy szemhunyást nem alszom, teljesen ki vagyok merülve, már az örület határán, egyszer az emberi teljesítőképességnek is vége szakad! — Aztán meglehet, észbekapott, mert a nagy veszteségekről, a század erőnlétéről és lelkijállapotáról, a hadianyag elégtelenségéről és az ellentámadás céltalanságáról beszél. Így kellett volna kezdenie.

Az ezredparancsnok jelenti felfelé. További parancsig marad minden a jelenlegi helyzetben — mondta a segédtiszt.

Közben híreket terjesztettek el arról, hogy a németek messzehordó ágyúkkal lövik a túlsó oldalt és nagy támadásra készülnek, amelyben a folyó balparti környékéből akarnak egy széles sávot elfoglalni. Márton eleve a csüggedők számára kitalált mesének tartja ezeket az értesüléseket, amelyeknek különben sincs semmi értelmük, a folyó mégis jobb védelmi vonal, mint egy folyón túli sáv túlsó széle. Öngyilkosság volna, minduntalan a Donba szoríthatnák őket, nem is szólva az utánpótlás nehézségeiről.

Ferrari este berendelte a zászlóst.

— Menj aludni! — mondta.

Márton nem hitte el, hogy az éjszakát fekhelyén töltheti, holott igazán megérdemelte, egy hete tartott a szovjet támadás, ez idő alatt alig vetkőzött le, legfeljebb ültében, vagy a lövészteknőben nyomta el egy-egy órára a fáradtság.

János boldogan fogadta és buzgólkodott körülötte, amíg mosakodott és levetkőzött. A foglyok általános támadásról beszéltek, talán ezért is rendelte be őt a százados, legalább egy kicsit pihenjen, hátha szükség lesz rá az éjszaka.

Nagy volt Márton csodálkozása, amikor reggel a bunkerban nyitotta ki a szemét. Kiült az ajtóba, lenézett a völgybe. Meglepte a borús, őszi reggel. Igaz, már augusztus közepe volt, az idő még ilyen nehéz körülmények között is eltelik. Eszterre gondolt, aki most a Balatonnál van a gyerekekkel. Képzletében oly tündöklő volt a tó, boldogsága színhelye, mint a mesék ezüst tengere, amelyet rejtett fények járnak át meg át, a víz, a fák, a kék hegyek önmagukban világítanak, megannyi fényforrás, s ebben a csodálatos ragyogásban jár-kél Eszter. Látja-e még nyakának karcsú ívét, hosszú combjait, amelyeket barnára égetett a nap? Irigység, düh, kétségbeesés fojtó kénngőzeit érezte a torkában, ha arra gondolt, hogy a lány másé lehet egyszer, mert ő nem tér haza innen. Megint rá kellett döbennie, hogy egyáltalán nem bizonyos, hazajut-e még. Mi tartja életben az embert? Milyen erők vezetnek a lövedékek és szilánkok útjait? Él némelyekben a hiedelem, hogy nem hal meg, aki nem akar meghalni, ha látszólag keresi is a halált.